
ОЛТИН ЮРАКЛИ АВТОБОЛА

Анвар Обиджон

СЕҲРЛИ САРТАРОШХОНА

Аждодларимизнинг донишмандлигидан фахрланиб юрувчи ўқимишли болалар яхши билишади – Шердор мадрасасини тиклашга ўн икки йил, дунёда қиёси йўқ Оқсаройни битказишга қарийб чорак аср вақт сарфланган. Пештоқиға «Қайчи хола» деб ёзиб қўйилган ёғоч дўконча эса, шаҳримизнинг қоқ ўртасида бир кечадаёқ пайдо бўлди-қолди.

Хўш, нима қипти, дерсиз. Гап шундаки, ўша дўконча қурилмаганда, ушбу қисса ҳам битилмаган бўларди.

Хуллас, уста Тошмат деган тиниб-тинчимагур чол нафақага чиққанидан сўнг уйда уймаланишдан зерикиб, болалар учун сартарошхона очди. Балки, бунақа махсус сартарошхона жаҳонда яккаю ягонадир-у, оламшумул янгилик яратганидан чолнинг ўзи ҳам беҳабар юргандир.

Сартарошхона болаларники бўлишига қарамай, у ердан на қий-чув, на араз-дураз, на йиғи-сиғи эшитилар, табиийки бу ҳол ўткинчиларни таажжубга солар эди. Ҳатто илгарилари устанинг қўлидаги мўйкесарни темир ялмоғиз деб ўйлайдиган кенжа ўғлим ҳам энди миқ этмай ўтириб соч олдирадиган бўлди.

Бунинг сабаби бор. Уста Тошмат жуда кўп эртақларни билар, «Авазхон», «Кунтуғмиш», «Гўрўғли» сингари дostonларни ёддан айтар, «миш-миш» гапларга ўхшаб кетувчи сирли воқеаларни ҳаяжонли тарзда ҳикоя қилиб берарди. Бунақа вақтда болалардан тортиб, миттивойларни етаклаб келган ота-оналаргача навбат кутиб зерикишмас, айримлар соч олдириб бўлганидан кейин ҳам уста буванинг сўзи тугашини пойлаб, кетолмай туришарди.

Буниям ўша сартарошдан эшитганман. Бўлиб ўтган ишларга оз-моз қўшиб-чатиб гапирганми, Марчелло билан Габриэлла эртагига қиёсан ўзи ичидан тўқиганми, аниқ бир нарса дейишим қийин. Умуман, бунинг унчалик аҳамияти ҳам йўқ. Биз учун муҳими шуки, бу жуда қизиқ воқеа.

* * *

Шаҳримиз ўзининг улуғворлиги билан эмас, кўркем ва саришталиги туфайли оғизга тушган. Бир-бирини шахмат катақларидай кесиб ўтувчи равон кўчалари улкан чинорларнинг тарвақайлаган шохлари остига қўмилиб ётади. Марказдаги ўрмонсимон бокқа кирсангиз, юртимизда ўстириладиган гуллардан исталган намунани топишингиз мумкин. Боғ ёнидан оқиб ўтадиган сойнинг улоқчи суви

саратонда ҳам тишингизни қақшатади. Шаҳар шимол ёқдан яйдоқ даштга бориб тақалса, ғарби – тоғ этакларига, шарқ тарафи чучмома-ю яккам-дуккам гиёҳларгина ўсадиган сертош адирларга туташган. Жанубий қисмини эса ўрқачдор яйловлар, булоқларга бой чакалакзорлар ташкил этади.

Адирга ёндош томондаги чакалакзор тепасидан ўтувчи сойнинг шаҳобчаси ҳисобланмиш кичик анҳор ёқасида баланд тош девор билан қуршалган мўжазгина кўрғон бор. Бу кўрғон бир даврларда пахтачи бойнинг чорбоғи бўлган экан.

Айтишларича, пахтачи бой ҳокимият «қизиллар» қўлига ўтгандан кейин бор бисотини туяларга ортибди-ю, тўнғич хотини ва болаларини эргаштириб, узок юртга бош олиб кетибди. Кенжа хотини қаттиқ шамоллашдан бетоб ётгани сабабли олти ойлик ўғли Бекхўжа билан шаҳарда қолибди. Бойнинг пахта заводи, данғиллама уйлари, қолган-қутган мол-мулки давлат томонидан мусодара қилинган бўлса-да, шаҳар четидаги кичик чорбоғи кенжа хотинига хатлаб берилибди.

Бекхўжанинг онаси саводхон аёл бўлиб, ҳамма уни Отин биби деб атарди. Отин биби ўғлини билимдон, тадбиркор, сўзамол қилиб тарбиялай бошлади. Бекхўжа ёши етиб мактабга тортилгач, дунёвий илмларни эгаллашда ҳам зўр иштиёқ кўрсатиб, эътибор қозонди.

Лекин, ҳаётда тасодиф кўп. Бекхўжа ўн тўрт ёшга қадам қўйганида тўсатдан шол бўлиб қолди. Шундан кейин Ғани заргар деган тоғаси уни тарбиясига олиб, тирикчиликка яраб турар деган мақсадда ўз касбини ўргата бошлади. Зехни ўткир Бекхўжа тўрт-беш йилдаёқ заргарликда тоғасидан ҳам ўтиб кетди, ясаган тақинчоқларининг таърифи бутун шаҳарга ёйилди.

Ўғлининг ишлари ривож топаётганидан Отин биби қанчалар қувонмасин, барибир кўнглининг бир чеккаси доимо хижил юрарди. Айниқса, қариндош-уруғлари тўй-ҳашамга айтганида, келин кўрдига борганида мунғайиб қолар эди.

Кейинчалик бир дарди икки бўлди. Бекхўжа тунлари олдига келадиган қандайдир шубҳали кимсалар билан гоҳида саҳаргача гурунглашадиган қилиқ чиқарди.

Отин биби сил касаллигидан вафот этгач, шаҳар четидаги осойишта чорбоғ Кўршапалак лақабли машхур қулфбузар тўдасининг бош маслаҳатхонасига, пахтачи бой қурдирган сирли ертўлалар ўғирланган мол сақланадиган омборларга айланди.

Ишлар юришиб турган бир паллада Ғани заргар яширинча тилла сотаётиб қўлга тушиб қолди. Қариянинг салгина тилдан тойиши бутун тўданинг фош этилиши деган гап эди. Шундайин ҳам бир чўқиб, етти аланглаб яшаётган Бекхўжа бу

вокеадан сўнг буткул оромини йўқотди. Қандай бўлмасин, Ғани заргарни қамокдан қутқариб олиш лозим эди. Лекин, қандай қилиб? Қайси калит билан?

Калитнинг дараги мутлақо кутилмаган жойдан чиқди. Бекхўжа бир куни янги газетларни апил-тапил кўздан кечираётиб собиқ синфдоши, эндиликда доврўғдор олим Камол Камтарий ҳақидаги мақолани ўқиб қолди-ю, ярасига малҳам топилгандек севиниб кетди.

– Аввалроқ эсимга келмаганини қаранг-а, – дея қўлларини бир-бирига ишқаб қўйди у. – Мана, калитниям топдик ҳисоб. Энди баҳосини инсоф билан чамалаб кўрайлик.

ПИСМИҚ ЗАРГАР

Камол навбатдаги табрикномани очиб, одатига кўра олдин имзога кўз ташлади: «Бекхўжа». Ким бўлди бу?

Узоқ ўйланиб ўтирмай, хатни ўқий бошлади.

«Азизгинам Камол! Техника фанлари номзоди унвонини олганинг билан чин юракдан табриклайман. Мартабанг бундан ҳам улуғ бўлаверсин, биз фахрланиб юраверайлик.

Кўришмаганимизгаям анча бўлди. Дам олиш куни қиттак фурсат топиб, биз ғариблардан ҳол-аҳвол сўраб ўтсанг, бошим осмонга етарди. Ҳарқалай, чорбоғимни унутмагандирсан?

Ҳозирча хайр. Сени соғиниб кутувчи:

Бекхўжа».

Хатни ўқиб бўлиб, муаллифнинг кимлиги ниҳоят ёдига тушди-ю, лов этиб юзига қон тепди. Камол ёшлигида димоғдор Бекхўжа билан ҳеч қачон яқин тутинмаганди. Шунга қарамай, ногирон бўлиб қолган мактабдошини кировийи одамгарчилик юзасидан йўқлаб қўйиш бирон марта эсига келмаганидан уялиб кетди, дўнгалак пешанасини калтабақай бармоқларига тираганича хаёлга чўмди...

Камол муаллимлардан камдан-кам танбеҳ эшитарди. Ўша куни тарих ўқитувчиси уни тергаб қолди:

– Охирги вақтларда сусайиб кетяпсан. Ўз юртининг тарихини билмаслик... бу энди...

– Бунга математика бўлса бас.

– Сендан сўраётганим йўқ, Бекхўжа! Ҳм... хуллас, энди ёш бола эмассан, Камол. Муқаннани Торобий билан адаштириб ўтирибсан-а.

– Қўйиб берсангиз, бу афандим Жалолиддинни Қўқон хони бўлган дейишданам тоймайди.

– Бекхўжа! Жим тур деяпман!

– Тўғри-да, – барибир тийилмади Бекхўжа. – Каллаварамлигини бетига айтиб қўйиш керак.

Энди Камолнинг ҳам сабри тугади.

– Оғзингни юмиб ўтир, сарқит!

Дарс тугаб, уйга қайтишаётган чоғда ортдан Бекхўжанинг: «Хў, ялангоёқ!» деган товуши эшитилди. Бу гапнинг гўё унга алоқаси йўқдек, индамай йўлида давом этаётган Камол, «юрак борми ўзи», дея иккинчи марта мурожаат қилингандан кейин номус кучи тўхтаб, ортга ўгирилди. Бекхўжа кела солиб, ҳеч бир «муқаддима»сиз унинг кўкрагига калла қўйди. Кутилмаган зарбадан юмалаб тушган Камол ўзини ўнглаб улгурмай, Бекхўжа унинг устига миниб олиб, аёвсиз дўппослай кетди...

Ойнаванд айвон ичида зириллаб юрган чумакари «чарс-чурс» қилганича ўзини у деразадан бу деразага ура бошлади.

– Каллаварам деб анавини айтса бўлади, – қўлидаги хатни биққи курси ёнидаги тоқчага қўяркан, арига тикилиб мийиғида жилмайди Камол. – Қайтай деса, ўзи келган йўлни ўзи тополмай сарсон.

* * *

Бекхўжанинг тап-тақир бошга шолчадўппи кийган шахсий хизматчиси дастурхонни бир зумда тансиқ неъматларга тўлдириб ташлади. Собиқ синфдошларнинг суҳбати тезда қизиб кетди.

Заргарнинг меҳмонхонаси аралаш моллар дўконини эслатарди. Эшикнинг чап биқинида тизилган паст-баланд нақшиндор жавонлар тоқчасидаги чинни-ю биллур, кумуш-у тилла идиш-буюмлар маржондор кандил нуруни қайтариб, кўзни камаштираётганди. Оёқ остига тўшалган момик туркман гиламларининг энг чиройлиси тўридаги деворни ёппа эгаллаб турар, унинг у ер-бу ерига қадимий курол-яроғлар дид билан илиб қўйилганди. Эшикнинг қарши томонидаги бахмал пардали деразаларда бўйчан хитойи кўзалар. Пойгакдаги ёғоч тахмон эса китоблар билан лик тўла. Уларнинг талай қисми «ноёб»лардан эканини Камол бир қарашдаёқ сезиб улгурди.

Ўхў! Юсуф хос Хожибдан тортиб Спенсер-у Гегелгача! Ҳозирги балдоқфурушлар билан ҳам ҳазиллашиб бўлмайди шекилли?

Ҳм... пастга кўндаланг тахланганлари... Булар эскича китоблар бўлса керак.

Камол зеб-ҳашамларни алоҳида диққат билан кўздан кечираётганини сезиб, Бекхўжанинг кўкраги керилди.

– Булар шунчаки юпанчга ўхшаган нарсалар, – дея мағрур қўл силтаб қўйди у. – Тўрт мучанг соғ экан, ўттиз ёшда эл оғзига тушдинг. Мен кандикка биқинволиб, сирға-узук «кашф» қилиб ётибман.

«Тўрт мучанг соғ...» деган гапнинг тагида, «агар ногирон бўмасам, довруғ солиш нималигини кўрсатиб қўярдим», қабилидаги таъна яширинганини англаган Камол бир лаҳза ўнғайсизланиб қолди.

– Ие, аёлларимизни чиройли қилиб кўрсатиш майда иш бўптими? – мезбоннинг кўнглини кўтаришга тиришди у. – Буниям жамиятга нафи катта.

Бекхўжа юзага келган ҳар қандай қулай вазиятдан усталик билан фойдалана биларди. Бу сафар ҳам шундай қилди.

– Одамни жуда қувонтириб юбординг, – деди у ортидаги жавонга узалганича ғаладонни тортаётиб. Ғаладондан духоба қутича олиб, уни Камолнинг олдида сурди. –

Гапларинг рост бўлса, жамиятга яна бир марта фойда келтиришимга тўсқинлик қилма.

Камол қутичани қўлига олиб, аста қопқоғини очди. Унда бир жуфт тилла балдоқ ва ёқут кўзли узук чарақлаб турганини кўриб, иккиланган сиёқда заргарга юзланди.

– Хижолатпазликни йиғиштириб қўй, азизгинам, – арвоҳ ролида ўйнаётган артистдек қатъий ва дона-дона сўзлади Бекхўжа. – Булар менга деҳқончиликдек гап.

– Ахир...

– Ўзингга оро беришга вақт топмаётган экансан, лоақал хотинингга парво киптурсанг ёмон бўлмасди.

Бекхўжа ёш олимнинг тартибсиз тўзғиб турган сочлари, эгнидаги одмигина костюмига истехзоли кўз югуртиб чиққач, «эриб турганимда опқолсанг-чи», деган маънода киприк қоқиб, мулойим жилмайди.

Камол фавқулудда ўткир дид билан ясалган тақинчоқларни қизиқиб кўздан кечираркан, ора-сира заргарга синовчан кўз ташлаб қўяр, Бекхўжа юзига самимий тус беришга уриниб, унга жим тикилиб турарди.

« – Қанчалар бебаҳо бўлмасин, бу даҳмазалар барибир мени бутунлай ром қилолмайди, – дерди гўё Камол. – Саховатли табиат менга ғайрат ва истеъдод шавқини берди. Яна нима керак?».

« – Шўринг курсин, шиппаксиз Аристотел, – деб жавоб қилаётганга ўхшарди Бекхўжа. – Билмайсанки, айна пайтда мислсиз захмат, бир умр ўз-ўзидан қоникмаслик азобига маҳкум этилгансан».

« – Табиат менга зеҳн ва идрок берди, бу билан олам қалбини тинглай олишдек улкан саодат инъом этди. Яна нима керак?».

« – Билмайсанки, айна пайтда ўша дардманд оламнинг дод-фарёдларига парвосиз боқишдек чексиз ҳаловатдан маҳрум қилингансан... Ҳа, табиатда адолат бор, тарозининг посангисини доим тенг ушлайди. Бировни нималаргадир ёлчитган экан, шак-шубҳа йўқки, нимадандир камситади ҳам».

« – Шахсан мен на кеча, на бугун бирон-бир нарсадан камситилганимни сезмаганман».

« – Биз ғофиллар турмушга ўзимизга ўнг турган томондан қараб ўрганганмиз. Сен ўзингга ўхшаган ҳаёлпарастларнинг олқишидан сархушланган чоғингда аллақачон чўнтакни қаппайтириб улгурган уддабуронлар орқангдан беармон мазах қилишаётганини сезмайсан. Менинг аҳволим, балки, бунинг аксидир. Лекин, нима бўлгандаям, устунлик барибир мен тарафда – менда пул бор. Пул кишининг ҳамма нуқсонини яширади: нодонни донодан ҳурматлироқ қилади, нимжонни полвон устидан ҳукмрон этади, сичқонни қоплонга айлантиради. Билимда бунақа имтиёз йўқ, ақалли камхаржлигининг бегона кўздан беркитолмайди».

« – Наҳотки, камхаржликни нуқсон деб ўйласанг?»

« – Ҳар ҳолда, у фазилят ҳам эмас. Шундай экан, кафтингда омонат турган ўлжани маҳкамроқ чангаллашнинг пайида бўл. Тирикчилик бозори шунчалар уртўполонки, қўлдан туширган нарсангни қайтиб тополмайсан. Ол, олавер, биринчиси одатда қийинроқ бўлади, кейин бинойидек кўникиб кетасан...».

Ҳатто рақиблар истеъдодини ҳам тан олиб, қадрлаб ўрганган Камол устаси фаранг заргарнинг маҳоратига таҳсин ўқигандек ҳайратомуз бош тебратиб, қутичанинг қопқоғини ёпди. Уни стол четига қўяркан, нима дейишни билмай, бироз пайсалланиб қолди. Чамаси, ўта саховатпеша мезбоннинг қўлини дилга оғир ботмайдиганроқ тарзда қайтариш чорасини излар, дурустроқ баҳона эса ҳадеганда калласига келмаётган эди.

СОВҒА КЎЛАНКАСИДАГИ ЖОДУ

Гарчи Бекхўжа хотиржам кўринса-да, аслида нигоҳини ўқдек қадаб, Камолнинг кийёфасидаги ҳар бир ўзгаришни зийрак кузатиб ўтирарди. Унинг ингичка қошига рангдош тимқора кўзлари қадимий шарқона суратлардагидек қийиқ ва жозибали эди. Бир қарашда бу кўзлар эгаси бирон-бир кимсага озор етказиши мумкин эмасдек туюларди.

– Дехқончилигим кўнглингга ўтирмади шекилли? – дея қисқа жимликни бузиб, афсуснамо оҳангда гап ташлади Бекхўжа.

– Аксинча... – бу гал ҳам унинг кўнглини кўтаришга тиришди Камол. – Қўлинг гул экан, тан бердим.

– Сенки тан берган экансан, энди келин ҳақида гап-сўз йўқ...

– Минг аттанг! – кулимсираб боқди Камол. – Хотиним бу масалада жуда қолюқ. Зеб-зийнат десанг, қирқ кадам нарёқдан айланиб ўтади. Юрист халқи ҳам оддий, ҳам жиддий бўлиши керакмиш.

Бекхўжа унинг оилавий томони ҳақида ҳеч нарса билмайдигандек, ўзини таажжубланганга солди.

– Юрист? Анавини қараб қўй!

– У тирранча... шаҳар прокурори ҳозир.

– Йўғ-е, нималар деяпсан! Бундан чиқдики, тоғамни ишиям...

Бекхўжа беихтиёр ўринсиз гап айтиб юборгандек, тилини тишлади. Камол унга хушёр тортиб қаради.

– Тоғанг?

– Бемаъни одатим бор-да, – ўзини койиган бўлди Бекхўжа. – Кўнгилга яқин кишим билан гаплашсам, тилимни тиёлмай қоламан.

– Ҳартугур... нима гап ўзи?

– Шу десанг, менга ота йўллик бўлиб қолган тоғам қамоқда ётибди. Арзимаган ишга.

Камолнинг юраги нимадандир безиллаб, заргарга тийракланиб боқди.

– Агар... чинданам арзимаган иш бўлса...

– Сенга ўхшаган донолар ҳозир танкисроқ, – деб ҳасратланди Бекхўжа. – Арзийдигани қайси-ю, арзимайдигани қайси – бунини ортиқча суриштириб ўтиришмайди. Айниқса, гап тиллага бориб тақалдими, тамом – эллик грамм

пуллаганниям, эллик кило ўмарганниям бир хил таёқда савалашади. Шу инсофданми?

Қимматбаҳо совғанинг зиғирттак кўланкасида улкан илтимос яшириниб ётганини ниҳоят англаб етган Камол туйқус ноқулай аҳволга тушди. Чайнаётгани бўғзига кадалиб, қўлидаги шингил узумни қайтариб идишга ташлади.

– Сен айтмоқчисанки... Кечирасан-у, хотинимнинг ишига сира аралашмаганман.

– Жуда тўғри қиласан, – Бекхўжа кутилмаганда унинг гапини маъқуллаб, таъзимнамо бош қимирлатди. – Ҳадеб хотин кишининг ишига суқилавериш – бачканалик. Аммо... зарур бўлса...

Заргар этсиз жағини силаганича бир муддат каловланиб турди. Кейин Камолнинг кўзига, «на илож, умидим битта сендан», дегандек илтижоли боқиб, давом этди:

– Умуман... хотинингга ҳеч нарса дема. Мабодо, тақинчоқларни қаердан олганингни суриштириб қолса, майли, унда мени тўғримда озгина гапириб берарсан. Гап орасида тоғамнинг мусибатидан азобланаётганимни қистириб ўтсанг, ёмон бўлмасди.

Камолнинг тили тутилиб, энсаси қотганича туриб қолди. Бекхўжа ичимлик қуйилган қадахни унга узатаётиб, очикдан-очик ялинчоқликка ўтди:

– Жон дўстим, ёрдамнингни аяма. Ўзим яримжон одамман. Тоғамсиз янаям оғир кунга қоламан. Худо хайрингни берсин.

«Худо хайрингни берсин...» Ҳалиям ўша-ўша Бекхўжа!

... Ўқитувчи ўша куни унинг жавобидан унча коникмади:

– Мазанг йўқ, Бекхўжа. Бу сафарча «тўрт» кўяман.

– Шошманг! Битта «беш» қарз қиптуринг. Мана кўрасиз, келаси гал...

– «Беш»ниям ўшанда олаверасан!

– Жо-о-н, домлажон... Худо хайрингизни берсин...

– Ие! Совет мактабини мачит қилвординг-ку! «Икки» сенга!

– Шошманг! Узр... Биласиз-ку, аям кичкиналигимда эскича ўқитган. Тил қурғур ўрганиб қолган бўлса, нима қилай? Ана, ҳаммадан сўранг, ўзим худога қаршиман.

Хоҳласангиз, авлиёларни аҳмоқ дейишим мумкин. Ҳукуматимиз бор, нимадан қўрқаман?

... Ҳа, бу барибир ўша Бекхўжа!

Камол қадахни ихтиёрсиз равишда қўлга олди-ю, бармоқлари куя бошлагандек, яна столга қўйди. Бекхўжадаги тул拉克ликни болаликдаёқ кўп марта кўриб-кузатган Камол унинг сурбетларча ялтоқланишидан ортиқча ранжиб ўтирмади. Аммо, уни оддий молпарастлар сафига қўшиб, лақиллатиш учун энг сийқа ва арзон тузоқдан фойдаланаётгани жуда алам қилди.

– Демак, бу... хамир учидан патир экан-да? – шундай дея, у миннатли совғани заргарнинг олдига ташлади. – Олақол, оғир кунингга яраб қолар.

Ҳимоясиздек шумшайиб кўринган «парранда» бир силтанишдаёқ тузоқни узиб юборганидан Бекхўжанинг кўнгли зил кетди. Шундай бўлса-да, қиёфасидаги осойишталикни сақлаб қолишга эришиб, хотиржам қош чимирди.

– Бўпти, унда очиқчасига гаплашайлик, – Бекхўжа жилла хижолат тортмай, ғариблик ниқобини ечди. – Сенда ақл кўп, менда – пул. Иккаласини бирлаштиролсак, жуда узоққа борардик.

– Фалсафангга тушунмадим.

– Ўзингни гўлликка солма.

Бекхўжа фикрини биров жамлаб олмоқчи бўлдим, сихдан тишида кабоб сидириб, эринчоқлик билан чайнашга тушди.

– Сен истеъдодлисан, – ниҳоят луқмани ютиб, фалсафасини шарҳлашга киришди у. – Истеъдодли одамнинг душмани кўп бўлади. Бугунги қарсақлар тез орада орқадан тушадиган тарсақларга айланиши турган гап. Акс ҳолда, мантиқ издан чиқади.

Бекхўжа Камолнинг кўзларига бир дақиқа доҳиёна тикилиб тургач, бир-икки тамшаниб қўйиб, сўзида давом этди:

– Сен интилувчансан. Интилувчан бўлгандаям – бесабрсан, тезкорсан. Йўл текис бўлса, ўлгунигча югураверасан. Афсуски, ҳаётда тўсиқ кўп. Улардан бирма-бир ошиб ўтишга бардошинг етгандаям, анча нарсани ютқазасан: вақтинг кетади – бир, ҳолдан тоясан – икки, асосий мақсаддан чалғийсан – уч. Лўнда қилиб айтганда, орзу шоҳсупасига элтувчи пиллапоянинг охирги уч-тўрт поғонасини бой берасан. Аммо, қўлингда бир тутам пул кўринди дегунча, ғанимларинг ҳомийларга, тўсиқлар кўприкларга айланади. Пул шунақа кучли нарса. Истасанг, ўша қудратни сенга мен бераман. Қулай томони шундаки, қарзга эмас.

– Биринчидан, ҳеч қанақа душманам йўқ, – бу сафар жаҳлини ютиб, сокин сўз қотди Камол. – Бўлгандаям, эркакчасига курашган яхши.

Бекхўжа гавдасини ортга ташлаб, ҳафсаласи пир бўла бошлагандек, шипга бўзрайиб боқди, узун бармоқларини ўйнатиб, столни тириқлатишга тутинди.

Ҳали, келиб-келиб, сенга куйиниб ўтирибманми? Гўдак экансан-ку! Қизик, сўргичинг қайси чўнтагингда турганикин?

Гердаийб ўтиришини кўринг. Покизаман демоқчими? Ўлсам, хайкал қўйишади, деб ўйлайди-да. Кимнинг гўри ҳашаматлироқ бўлишини ҳеч ким олдиндан айтолмайди.

Бекхўжа лабини ҳимариб қўйиб, «чирмандаси»ни тўхтатди.

– Биладан, ҳалол йигитсан, – энди нодон дўстга ачинаётган алфозда ҳазин сўзлай бошлади у. – Лекин, бошқалар-чи? Бугун сен олмаган пул эртага бировнинг қўлига ўтиб, ўзингга қарши ишлатилишиям ҳеч гапмас. Пул деган мараз дев ким ҳақ-у, ким ноҳақлигини суриштириб ўтирмайди, кимга тобе бўлса, ўшанга хизмат қилади.

– Қора хизматларни бажаради! Эзгуликка девнинг нима алоқаси бор?

– Нега бўлмасин? – бирдан жонланиб кетди Бекхўжа. – Эзгу ишлар қилмоқчи экансан, бемалол қилавер. Эзгулик душманларини девларинг билан Сулаймондек янчиб ўт, демоқчиман холос. Бу дунё шунақа, ғафлатда қолдирмасанг, ғафлатда қоласан.

Бекхўжа билан бутунлай бошқа-бошқа ўзанлар эканлигига энди батамом иқроп бўлган Камол суҳбатни ортиқ давом эттиргиси келмади. Кетишга шайланиб ўрнидан тураркан, заргарга димоғдор боқиб деди:

– Пул гулдор қоғоз холос. Илм-у фан ўтдаям куймайди.

Камол ҳеч бир мулозаматсиз «хайр» деб қўйгач, салмоқли одимлаб эшик томонга йўналди. Остонадан ҳатлаётган дамда ортидан Бекхўжанинг дағдағадор товуши эшитилди:

– Илм-у фан яратган мўжизалар пулга сотиб олинади. Пул кучли!

* * *

Орадан икки кун ўтгач, Бекхўжанинг Суперсур лақабли шахсий хизматчиси тақир бошини қашлаб хонага кириб келди.

– Чаток бўпти-ку, хўжайин.

– Гапни ўша «чаток» дейилган жойидан бошла.

– Тоғангиз Ғани заргарни айтаман-да, – безрайиб гапни чувалади хизматчи.

– Димланма, Суперсур, – тоқатсизланди Бекхўжа, – ёрилиб кетасан.

– Хулласи калом, қамоқда юрак ўйноғи тутибди.

Бекхўжа овсар хизматчисининг бўғзидан асосий гапни суғуриб олишга ошиқди:

– Ўлибдимми?!

– Тинчибди чол, – дея пинак бузмасдан бармоғини шиқирлатди Суперсур.

Бу Бекхўжа учун сўнгги ҳафталадаги энг қувончли дақиқа эди. Енгил тортиб, креслога ястанди.

– Менга қўшилиб аза тутаётганингдан миннатдорман, азизгинам Суперсур, – куп-курук кўзларига шунчаки рўмолча суртаётиб, одоб юзасидан мунглироқ овозда гапирди у. – Начора, шахсан юқоридаги зотга тоғамиздек оддий заргар керак бўпқолган экан, сен билан мен ўртага тушолмаймиз.

«Дунёга келиб, бунақа безбетни кўрмаганман, — дея ўйлаб қўйди хизматчи. — Тагин мени Суперсур деганига куяйми».

ЙИГИРМА ЙИЛДАН СЎНГ

Баҳор ҳавосига ишониб бўлмайди: ерталаб қуёш чарақлаб турган эди, тушдан кейин тўзон кўтарилиб, шимол тарафдан қора булутлар карвони ёпирилиб кела бошлади, кечга яқин ёмғир савалаб берди. Шиддаткор томчилар ўтган йилги жулдур япроқларни шохлардан узиб олиб, чирпиратганича ерга чаплар, заҳил дарахтларнинг батамом яланғочланган новдалари янги либос кийиш олдидан яхшилаб чўмилаётганга ўхшарди.

Қош қорайиб қолган пайтда Бекхўжа заргарнинг хилват чорбоғи яқинига такси автомашинаси келиб тўхтади. Унинг орқа эшигидан болишнусха халта кўтариб олган қоматдор кимса тушди-да, жунжикканича ёмғирпўшга бурканди. Бу ўша Кўршапалак лақабли талончи эди. Бундан беш-олти ой илгари ўн йиллик қамок жазосини ўтаб келиб, яна эски ҳамтовоқларини топиб олганди.

Такси қайтиб кетгач, Кўршапалак анҳор устидаги кўприк тахталарини майиштирадиган даражада вазмин қадам ташлаб, кўҳна қайрағочлар оғушидаги ғиштин уй томонга юрди. Анҳорнинг захи уриб, икки ёндаги тош деворчасини пўпанак боса бошлаган зинапоядан кўтарилиб, айвончанинг панасига суқилди. Қўлини эндигина қўнғироқ тугмасига чўзган чоғда заранг эшик товушсиз очилиб, олти ёшлар чамасидаги чакмоқкўз бола илтифотсизлик билан уни ичкарига имлади:

– Киравер, эгрибурун. Келаётганингни деразадан кўриб турувдим.

Кўршапалак даҳлизга кириб, шляпаси билан ёмғирпўшини қозикқа илди. Кейин боланинг елкасига дўстона қоқиб, бўринамо тиржайди.

– Иштаҳалари жойидами, жаноб тайёрхўр?

– Ўзинг тайёрхўр? – муштини тугиб, жирракилик билан ўшқирди бола. – Нима опкелдинг менга?

– Биз ваъдасида турадиган мардларданмиз, Холдорвой, – Кўршапалак костюмининг ички чўнтагидан ўйинчоқ тўппонча чиқариб, болага узатди. – Манави дурандулетни тўппонча дейдилар.

Қув болакай севинганини сездирмасликка тиришиб, қовоқ уйганича тўппончани қўлига олди. Кейин уни Кўршапалакнинг қийшиқ бурнига тўғрилаб туриб, тепкини босди. Кучала тошли тўппонча оғзидан учқун сачратиб, тириллай кетди.

– Яхшисини топибсан, эгрибурун, – совға учун ўзига хос тарзда миннатдорчилик билдирди Холдор. – Тўппончасиз келганингда, каллангни узволардим.

Шу пайт ичкаридан биёбонсифат калласига шолчадўппи қўндирган Суперсур чиқиб келди.

– Хўжайин сени кутиб ўтирибди, – Кўршапалакка тосрайганича қўл узатаркан, салом-аликсиз мақсадга ўтди у. – Кир тезроқ.

Кўршапалак скафандр кийган ғаввосдек лапанглаганича ичкарига қараб одимлади. Шолча-поёндозни тепалаб бориб, чўзиқ хона охиридаги қора чарм қопланган эшикни қўполлик билан ўзига тортди.

Бекхўжа заргар велосипед ғилдираклари орасига ўрнатилган биққи креслосида хона тўрроғидаги электр ўчоққа юзланган куйи исиниб ўтирарди. Ҳатто эшик ёпилгандан кейин ҳам миқ этмади.

– Салом бердик, хўжайин, – пойгакда тўхталиб, атайин баланд овозда гапирди Кўршапалак.

Креслонинг бўйчан суянчиғи ортидан арвоҳларникига ўхшаш ўша тиниқ товуш эшитилди:

– Қулоғим сенда, Кўршапалак. Профессорнинг қалб сандиғидан бирон нарса ўмардингми?

Кўршапалак столга яқин бориб, қўлидаги халтани ичимлик тўлатилган графиннинг ёнига қўйди.

– Керагидан кўпроқ эплаштирганга ўхшаймиз, хўжайин.

Заргар ғилдиракларни қўли билан ҳаракатга келтириб, стол тарафга ўтирилди, Кўршапалакка мулойим нигоҳ ташлаб, қаршисидаги ўриндикқа ўтиришга ишора қилди.

– Ростини айтсам, азизгинам, бу сандикка сендаги калитлар тушмасмикин деб кўрққандим, – деди у мамнун киёфада.

Кўршапалак халтани очиб, радио мухбирининг репортёрини эслатувчи ғилофли магнитофонни олди.

– Маҳмаданароқ бир йигитим бор, – магнитофонни созлаётиб, изоҳ берди Кўршапалак. – Радиодан юборилган мухбирман деб, профессорни роса вайсатибди.

Бекхўжанинг истарасига раҳна солиб турувчи қонсиз юзида кулдиргич ўйнади.

– Офарин, Кўршапалак! Камол Камтарийнинг бебаҳо маърузасини ниҳоят текинга тинглайдиган бўлибмиз.

Кўршапалак лабига сигарет қистириб тутатди-да, магнитофон мурватини буради. Даставвал сохта мухбирининг сайроқи овози эшитилди.

МУХБИР: Муҳтарам устоз, кейинги мақолаларингиздан бирида қандайдир автоодам ясаётганингизга шама қилиб ўтгандингиз. Қисқа вақт ичида радио шинавандаларидан юзлаб хат олдик – автоодамга бўлган қизиқиш ортиб бормокда. Агар сир бўлмаса, шу ихтиро ҳақида батафсилроқ сўзлаб берсангиз.

ПРОФЕССОР: Аввало шуни айтиб ўтишим керакки, бу темиртан фикран баркамол автоодам эмас, балки жамият олдидаги бурчини ҳали чуқур ҳис қила олмайдиган кибернетик Автобола холос. Унинг мустақил фикрлай олиш қобилияти бирмунча чегараланган, унга мунтазам равишда йўл-йўриқлар бериб туришга тўғри келади.

МУХБИР: Радиотингловчиларимизни темиртаннинг асосий хусусиятлари кўпроқ қизиқтиряпти.

ПРОФЕССОР: Барча тоифадаги кишиларга бирдек тушунарли бўлиши учун бу ҳақда соддароқ қилиб гапира қолай. Автоболани ясар эканман, инсон организмидан иложи борица аниқ нусха кўчиришга ҳаракат қилдим. Унинг калла қисмига жойлаштирилган микросхема тузилиш жиҳатидан одамзотнинг мия тўқимасига жудаям ўхшаб кетади. Бу тўқима шарофати билан у кўради, эштади, гапиради, идрок этади, аниқ мақсадга бўйсунган ҳолда ҳаракат қилади... Чарчайди ҳам. Шу туфайли, махсус тугмачани босиб, уни камида олти-етти соат уйқуга ётқизиш лозим бўлади. Акс ҳолда, унинг мия тўқимаси узоғи билан ўттиз беш соатдан кейин бутунлай ишдан чиқиши мумкин.

МУХБИР: Уйқусизликка келганда, Автобола ўт ўчирувчилардан чидамлироқ кўринади.

ПРОФЕССОР: Жуда ўринли ҳазил... Гапда давом этадиган бўлсак, худди биз билан сиздаги каби Автоболада ҳам юрак-қонтомир тизими бор. Фақат унинг томирларидан қон ўрнига электр заряди оқади. Позитрон миядан тинимсиз

равишда келиб турадиган сигналлар буйруғига итоат этувчи бу тизим ўта мустаҳкам, айти пайтда, ниҳоятда эластик гавда ва бағоят сезгир пайларга эга бўлган Автоболанинг энг нозик ишни ҳам бежирим уддалай олишини таъминлайди. Масалан, у пиёлага лиммо-лим тўлдирилган сувнинг бирон томчисини тўкмай эгасига олиб бориши, бозордан нарсалар харид қилиб келиши мумкин. Фақат уни ўн беш пуддан ортиқ юк кўтаришга мажбур қилмасангиз бас.

МУХБИР: Тасанно дейиш керак! Боласи тушмагур дурустгина паҳлавон экан.

ПРОФЕССОР: Бунинг устига, югурок ҳам. Қайси жойда қандай тезликда юрган маъқуллигини, шароитга қараб, Автоболанинг ўзи танлайди. Энг тиқилинч жойларда ҳам у ҳеч кимга халакит бермай юра олади. Лекин, қулай имконият туғилди дегунча, агар шошилиш жуда зарур бўлса, ҳатто сиртлонни доғда қолдиради. Унинг максимал тезлиги соатига бир юз етмиш километр.

МУХБИР: О, нақадар ғаройиб тилсимот! Ишончимиз комилки, пайти келиб, ҳамшаҳарларимиз бу ноёб болакайни бозор ёки хиёбонда учратиш шарафига муяссар бўлишади. Ҳурматли профессор, балки ўша кун яқиндир?

ПРОФЕССОР: Унчалар узоқ эмас. Автобола деярли тайёр. «Еттинчи сайёра» фирмасига берилган буюртмамнинг бажарилишини кутиб турибман. Бу фирма узоқ йилларга чидамли бўлган олтин ғилофли аккумулятор, яъни олтин юракни ясаб берсаёк, Автоболамиз оёққа туради. Кейин, педагогчасига айтганда, унга кундалик муомалада керак бўладиган сўзларни ёдлатиш, онгига инсоний хулқ-атворни сингдириш қолади холос...

Кўршапалак магнитофонни ўчириб, сигарет тутунини эркатойларча шипга пуфлади.

– Тадбиркорликда тенгинг йўқ, азизгинам! – сигарет тутунидан кўнгли беҳузур бўлаётганлигини сездирмасликка тиришиб, бурнини сийпалаганича мақтов ёғдирди заргар. – Демак, олтин юракча битсаёк...

– Аккумулятор бир ҳафтада тайёр бўлади, – хўжайиннинг гапини бўлди Кўршапалак. – Мухбирим «Еттинчи сайёра» фирмасигаям бориб, қалбаки репортаж ёзди. Мухбирлик гувоҳномасини ўзим ясаб бердим.

Бекхўжа хизматчисига қониқиш билан кўз қадади. Қўл остидаги югурдаклари ўша такаббур профессорни ҳам, фирмадаги «калладор зот»ларни ҳам бошлаб лақиллатишгани ва ниҳоят бадбўй сигаретнинг кулдонга эзғиланаётгани унинг дилига баб-баравар ҳузур бағишлади.

– Амир Темурнинг қароргоҳида ўтирибман-у, гап Дамашқни шип-шийдам этиш устида кетяпти деб фараз қил. Демокчиманки, бу ишга жиддий қараб, пишиқ режа тузволишимиз керак.

Кўршапалак шундай гап бўлишини олдиндан билган шекилли, ортиқча мулоҳаза қилиб ўтирмай, дарҳол фикр билдиришга киришди:

– Мухбиримни «Еттинчи сайёра»га бежиз юборганим йўқ, – деди у. – Автобола билан аккумуляторни бир вақтда, лекин алоҳида-алоҳида ўғирлаган маъқул. Шунақа қилмасак, профессор боланинг тарбиясини бузиб қўйишиям мумкин. Тўғрими?

Бекхўжа аста бош ирғади:

– Мусо алайҳиссаломдек беҳато каромат қиялсан, Кўршапалак. Гапиравер.

Фикри хўжайинга маъқул тушаётганидан талтайган Кўршапалак ўзини янада эркин тутиб, қўйнидан ярқироқ пичоғини суғурди-да, шиша ликопдаги олмалардан бирини олиб, арча бошлади.

– Аккумуляторнинг қаердалиги аниқ, – энди анча босиқлик билан гапирди у. – Ўша нарсга қачон тайёр бўлишиниям биламиз. Бу ишни йигитларим менсиз ҳам бошлашади. Автоболани ўзимга қўйиб берасиз.

Кўршапалак сўқир чап кўзини қисганича иштиёқ билан олма арчишда давом этаркан, лабларини чапиллатиб, Бекхўжага сузилиб боқди. Чамаси, унинг гапи тугаган эди.

– Менга қолса, кучни аксинча тақсимлардим, – ёқут кўзли узук чақнаб турган бармоғини Кўршапалакка ниқтади Бекхўжа. – Бу дунёпараст одамлар икки пудли темир боладан кўра икки грамм олтинни ҳушёрроқ кўриқлашади.

Кўршапалак олманинг бўлагини пичоқ учига илиб, иштаҳа билан лунжига тикаркан, графинга суқланиб қараб қўйди.

– Тушундим, хўжайин, – деди у вишиллаб кавшаниб. – Бундан чиқдики, аккумуляторни ўзим эплаштиришим керак. Йигитларим Автоболани «телпак» қилишади-ю, бирйўла профессорниям...

У айтилмаган гапни ҳаракат орқали ифодалаб, қўлидаги пичоқни хона бурчагидаги ёғоч ҳайкалга отди. Пичоқ ўрта аср камончиси қиёфасидаги ҳайкалнинг қоқ пешанасига бориб санчилди. Бекхўжа таҳқирланган «камончи»га зимдан кўз ташлаб қўйиб, яна Кўршапалакка юзланди.

– Олимларни ўлдириб бўлмайди, Кўршапалак, – деди у буйруқ оҳангида. – Улар жамиятга катта фойда келтиришади. Ўзимиз ҳам ўша жамиятнинг бир бўлагимиз. Масалан, Камол Камтарий бўлмаганда, сен билан менга ким Автобола ясаб берарди? Каллакесар Суперсурми?

Олма бекорга арчилмаганини фаҳмлаган заргар графин қопқоғини очиб, стол устидаги қадахлардан бирига ичимлик қуйди. Кўршапалак гапга оғиз жуфтларкан, қадахдаги суюқлик салмоғини соғ кўзида чамалаб олишга улгурди.

– Профессор паррак бўлмаса, ишнинг лойқаси чиқади, – дея у қинғир бурнини жийирди. – Мухбир бўлиб борган йигитим унга танилиб қолди. Изқуварлар учун калаванинг учи бу.

– Манави гапингда жон бор, – деб маъқуллади заргар. – Уни гумдон қилишинг керак.

Кўршапалак бошлиққа сўзини ўтказа олганидан қувониб, тиржайганича қадахга панжа урди-ю, «ҳа, мухбирни гумдон қилишинг керак бўлади», деган «изоҳ»ни эшитиб, яна гезарди.

– Жанг қурбонсиз бўлмайди, – қатъий таъкидлади Бекхўжа. – Ўша маҳмадона йигитингга беҳад ачиниб турибман. Аммо, минг афсуски, профессор Камол Камтарий билан ўзимнинг алоҳида ҳисоб-китобларим бор. Мен уни руҳан ўлдираман. Ру-у-ҳан! – Сўнг кўшиб қўйди. – Қани, профессорнинг соғлиғига кўлингдагини кўтарвор-чи.

ТОҒДАГИ ФОЖИА

Шаҳар жиноят қидирув бўлими бошлиғи майор Аҳмедов тезкор гуруҳ аъзолари билан профессор Камол Камтарийнинг ҳовлисига қадам қўйиб, аллақандай ғайритабиий сукунатни ҳис этди-ю, бирдан юраги увишди. Улар кулфланмаган эшикдан ойнаванд айвонга киришиб, профессорнинг уй хизматчиси қўл-оёғи арқон билан чандилган, кўзига латта боғланиб, оғзига сочиқ тикилган ҳолда ётганини кўрдилар. Профессорни ҳам хонасидан худди шундай аҳволда топишди. Қотиллик рўй бермагани майорни бироз таажжублантирди, айти пайтда, кўнгли енгил тортди.

– Ярамаслар! – уни бўшатишгач, арқон изидан моматалоқ бўлиб, увишиб қолган билакларини уқаларкан, ғудранди профессор. – Автобола кимга керак бўп қолдйкин? Бунинг устига, аккумуляториям йўқ.

– Ҳамма гап шунда-да, ҳурматли профессор, – хонани синчиклаб кўздан кечираётган экспертларнинг нозик ва диққинафас ишини зимдан кузатиб туриб гапирди

майор. – «Еттинчи сайёра» фирмасидаги аккумулятор бугун тунда ўғирлаб кетилган. Буни эрталаб билишибди. Агар шуни хабар қилишмаганда, мен... биз уйингизга келмаган, сиз ҳаливери арқондан бўшатилмаган бўлардингиз.

Туни билан полда ётиб, суяк-суяклари зирқираётган Камол Камтарий диванга ястанаркан, роҳатдан кўзлари юмилиб кетди. Майор Аҳмедов стуллардан бирини олиб, профессорга яқинроқ жойга қўйди.

– Автобола ҳақида, мабодо, бирон кишига батафсилроқ гапириб бермаганмидингиз? – стулга ўтираётиб сўради у.

– Гапириб берганман, – негадир афтини буриштирди профессор. – Радио муҳбирига.

Майорнинг қиёфасида хиёл жонланиш акс этгандек бўлди.

– Ҳарҳолда, мухбир билан бир гаплашиб кўришим керак. Малол келмаса, унинг фамилиясини...

– Ҳожати йўқ, – кўлини ундов белгисидек кўтариб, гапни бўлди профессор. – Ўша мухбир кеча мен билан телефонда боғланиб, бор-йўғи бир неча минутга қабул қилишимни сўради. Журналист халқидан қочиб қутулишнинг иложи йўқлигини билганим учун, вақт кеч бўлиб қолганига қарамай, розилик бердим.

Ҳаёт тасодифлари қозонида қайнаб, не-не чигалликлар билан олиша-олиша соч оқартирган тажрибали майор бу қабулнинг оқибати қандай тугаганини аллақачон англаб етган бўлса-да, воқеа қай тарзда юз берганини аниқ билиб олиш мақсадида профессорнинг оғзига тикилган куйи тураверди.

– Мухбир десангиз, хонамга кириб, илжайганича менга қурол ўқталди, – гапида давом этди профессор. – Кейин елкамдан туртиб, «марҳамат қилиб деворга ўгирилиб

турсалар», деди. На илож, айтганини қилдим. Шериклари кириб келишиб, аввал кўзимни бойлашди...

Камол Камтарий қолганини ўзингиз кўрдингиз, дегандек дўрдоқ лабини жимириб қўйиб, яна аста кўз юмди.

– Автобола тўғрисида анча-мунча нарсалардан хабардорман, – профессорнинг роҳатини бузишга мажбур бўлаётганидан хижолат тортиброқ гапирди майор. – Мумкин бўлса, айтинг-чи, уни яшадан асосий мақсадингиз нима эди?

– Ёлғизлик балосидан қутулиш, – кўзларини очмасдан, уйқусираётгандек ғўлдираб жавоб қилди профессор...

Камол Камтарий уйлангандан кейин узоқ вақтгача фарзанд кўрмади. Ниҳоят, қирқ тўрт ёшида хотини ўғил туғиб берди. Профессорнинг наздида кўп йиллардан буён

жуссасини тўрт тарафдан қисиб турган уй деворлари бирдан кенгайиб кетгандек, одатда рутубат анқиб турадиган хоналар дафъатан чароғонлашгандек туюлди. Хотини ҳам чинакам оилавий бахтни эндигина ҳис қилаётганга ўхшар, унинг чиройли кўзларидаги ўнғайсизланишга ўхшаш соя бутунлай йўқолиб, эндиликда оналик фахри порпираб турадиган бўлди.

Афсуски, бу қувонч узокқа чўзилмади. Орадан кўп фурсат ўтмай, профессор бир вақтнинг ўзида ўғлидан ҳам, хотинидан ҳам жудо бўлди.

Ўша мудҳиш кунни эслай бошласа, дақиқа сайин таранглашиб бораётган асаб томирларининг сетор симларидек бирин-кетин тарсиллаб узилаётганини ҳис қилади. Ҳозир ҳам ана шу азобдан унинг бўйин томирлари тортишиб, диванга тобора чуқурроқ чўкиб бораётганди.

Тоғ оралиғига жойлашган сўлим ва баҳаво Хўжамозор қишлоғи шаҳарликларнинг севимли сайлгоҳи ҳисобланарди. Камол Камтарий Наврўз байрамида оила аъзолари билан бирга ўша ёққа лола сайлига жўнади. Бу унинг ўн тўрт ойлик ўғли эндигина тетапоя юра бошлаган, «дада», «ая» деган сўзларга тили келишиб қолган пайтлар эди. Улар Хўжамозорда илгаритдан таниш бўлган обжувозчи чолнинг уйига кўнишди. Обжувозчининг хонадони қишлоқдан анча четда жойлашган бўлиб, бу ер сокин ва покизалиги билан ажралиб турарди.

Профессорнинг ўша маҳалда иши жуда тифиз эди. Икки кундан кейин машинамни юборарман, деб кечкуруноқ шаҳарга қайтиб кетди.

Эртаси куни тунда қаттиқ жала қуйди. Тонг палласи шофёри ҳовлиққанича келиб, «Хўжамозорни сел босганмиш», деб қолди. Профессор зудлик билан машинага ўтириб, тоққа жўнади...

Орадан уч кун ўтгач, хотинининг жасади Хўжамозор қишлоғидан анча олисдаги ёйилмадан топилди. Гарчи ўғлининг мурдаси бирон-бир жойдан чиқмаган бўлса-да, унинг тирик қолганига умид қилиш учун асос йўқ эди...

Камол Камтарий эринчоқлик билан кўзини очиб, майор Аҳмедовга бир лаҳза хазин тикилиб турди. Сўнгра ғамгин товушда деди:

– Мен ўзимга энг паҳлавон, энг ишчан, энг итоаткор ўғил ясаб олмоқчи эдим. Сел уёқда турсин, уни ҳатто ўқ ҳам ҳалок қила олмасди. Афсуски, тақдир менга шуниям кўп кўрди.

Майорни шу топда бошқа бир нарса кўпроқ ташвишга солаётганди. Автоболани нима учун ўғирлашди? Ундан қандай мақсадда фойдаланишмоқчи? Одамлар эпаккага кела бошлаган бир пайтда, наҳот энди темир қаллоблар пайдо бўлса?

Ишларини тугатган экспертлар ташқарига чиқиб боришаётган дамда майор ҳам ўрнидан туриб, кетишга чоғланди. Камол Камтарий ҳаддан зиёд чарчаган бўлишига қарамай, меҳмонни кузатиб қўйиш учун одоб юзасидан жойидан кўзгалди. Улар ёнма-ён юриб боришиб, ташқи эшикка яқинлашишган чоғда майор тўхталиб, профессорга ўғирилди:

– Ҳалиги сохта мухбирнинг ташқи қиёфасини суриштирмаётганим қизик туюлмаяптими?

– Ҳар кимнинг ўз иш услуби бор, – майорнинг кўнглига ботмайдиган гап айтишга ҳаракат қилди профессор.

Майор эса ўз саволига ўзи жавоб берди:

– Суриштирмаётганимнинг боиси шундаки, сиз билан икки марта юзма-юз учрашган ўша товламачи бошлиғи учун вазифасини бажариб бўлди. Эртами-кеч, унинг мурдаси шаҳар атрофидаги биронта хандақдан топилиб қолса, сира ажабланмайман.

Профессор, «қайдам, балки чинданам ҳақдирсиз», деган маънода бепарво елка учириб қўйди.

МУЖМАЛ ДАРС

Ёзга чиқиб, Автобола фақат гаплаша оладиган эмас, балки айрим масалалар устида одамлар билан баҳслашадиган, шахсий мулоҳазалари асосида мустақил фикрлайдиган бўлиб қолди. Ўз атрофидагиларга ўхшаб у ҳам такаббур, дағал ва бешафқат эди.

Гарчи уни «Темиртак» деб чақирса-да, Автобола бу хонадонда фақат Холдорни ёқтирарди. Холдор серзарда ва жирраки бўлишига қарамай, пўлат жуссаси тангабаликни эслатувчи ошнасини ноҳақ ўқинтирмас, қўпол табиатли Суперсур ўзича хўжайинчилик қилиб бўйин чўзган вақтда у доимо Автоболанинг ёнини оларди.

Автобола Бекхўжа заргарни ҳам унча хушламасди: унинг мужмал гапларини тинглаб ўтиришдан бениҳоят толиқиб кетар, калла қисмидаги микроконденсаторлар зириллаб кизий бошларди. Заргарни у фақатгина Холдорнинг дадаси бўлгани учунгина ҳурмат қиларди.

Бугун ҳам куннинг биринчи ярми Автобола учун одатдагидек хушчақчақ ўтди. Баланд деворлар билан қуршалган боғда Холдор иккаласи роса «уруш-уруш» ўйнашди. Холдор уни ўн бир марта ёлғондакамдан ўлдирган бўлса, Автобола ўз душманини йигирма мартача чўзилтирди. Афсуски, шундай қизик ўйин

хафагарчилик билан тугади. Бу кўнгилсизликка Холдор сабабчи бўлса-да, сўкишни барибир шўрлик Автобола эшитди.

Воқеа бундай бўлди. Ўйин роса авжига чиққан паллада Холдор, баднафслиги кўзиб, ҳали шира йиғиб улгурмаган кузги олмага кесак ота бошлади. Кеча ҳам беркиниш навбати Автоболага келганда, у олма ейишни баҳона қилиб, ўйинни совитган эди. Холдорнинг яна фирромлик қилаётганидан жаҳли чиққан Автобола танаси этик кўнжидек бўлиб қолган олма дарахтини кучоқлаб туриб, таг-туғи билан кўчириб олди-да, зардали қиёфада ерга ағдариб отди.

– Ол, бурнингдан чиққунча еявер энди!

– Яша, Темиртак! – хурсанд бўпкетиб, чапак чалиб юборди Холдор. Кейин олмаларни очкўзларча ғажишга тушди.

Шунда ҳаллослаганича Суперсур келиб қолди-ю, яна оғзига зўр берди:

– Кучинг дарахтга етдими, оташкуракдан таркаган? Каллангдаги ускуна ишлайдими ўзи?

– Анави шалпангқулоқнинг кўзи тўйсин дедим, – ўзини оқлай бошлади Автобола. – Беркиниш навбати менга келганда, бу фирромчи олманинг тагидан жилмай қолди.

Суперсур эса Холдорни тергаш ўрнига Автоболани бўралашда давом этди.

– Бу боғ тунукабош энангдан қолганмидики, дарахтларни бир чеккадан ўпираверсанг. Ҳе, ўша сени ўйлаб топганни...

– Вағиллама! – олмани кавшаб туриб Суперсурга мушт ўқталди Холдор. – Темиртакни хафа қилсанг, каллангни узволаман.

Холдор тушлик қилаётганда Автобола унинг расм дафтари ва қаламини олиб, ўзича алланималарни чизиб ўтирди. Холдор ҳали ўқиш-ёзишни билмаса ҳам расм солишга ишқибоз эди. Бир куни у рақибига пичоқ ўқталиб турган кишининг суратини чизган эди, гарчи одамлар ҳаддан зиёд тасқара: жўхориюпоядек ингичка, олакўз, маймоқ тарзда тасвирланган бўлса-да, дадаси уни роса мактади. «Мана бу ҳақиқий эркакча санъат, – деганди у ўшанда. – Гул билан булбулнинг суратини, майли, ҳезалаклар чизиб юраверсин».

Овқатланиб бўлган Холдор темир ўртоғининг ёнига бориб, чизган суратига разм солди-ю, бирдан кўзлари чакнаб кетди.

– Вўй! Жудаям ўхшатибсан!

Сўнг дафтарни Автоболадан тортиб олиб, «Эгрибурунни кўриб қўй», дея уни ҳануз чой ичиб ўтирган Суперсурга узатди. Суперсур расм дафтарни менсимаган қиёфада

кўлга оларкан, чой хўплаётиб кўз кирида саҳифага қаради. Шу қараганича аввалига кўзлари лўқ бўлиб туриб қолди. Кейин пиёлани шоша-пиша столга қўйиб, суратга диққат билан тикилди. Кўршапалак қойилмақом қилиб чизилган эди. Ҳатто қийшиқ бурнининг ёнидаги кичкина чандиғи ҳам эътибордан четда қолмаганди.

– Ё тавба! – ҳайрат изҳор қилди Суперсур. – Каллангни пақир деб юрсам, бало экансан-ку!

Шу пайт стол яқинидаги жавонча устида турган йўқлагичдан Бекхўжа заргарнинг донатор товуши эшитилди: «Насибангни ютиб бўлдингми, Суперсур?»

Суперсур сертук тумшугини йўқлагич карнайига яқинроқ олиб бориб, ғингшигандек овозда жавоб қилди:

– Шукур, бўлмагудекмиз...

– Жуда соз, Суперсур, – яна товуш келди йўқлагичдан. – Аввал хонамга кириб, дастурхонни йиғиштириб ол. Кейин Автобола билан машғулот ўтказамиз.

– Хўп дедик-ку, хўжайин.

Бироздан сўнг Автобола истар-истамай заргарнинг ҳузурига кириб борди.

– Салом, хўжайин.

– Келдингми? – унга дўстона назар ташлади заргар. – Хўш, аҳволлар қалай, Автобола?

Эндигина креслога ўтирмоқчи бўлган Автобола заргарнинг сўнгги сўзини эшитиб, беихтиёр тўхталиб қолди. Унинг кўз ўнгида самимий жилмайганича тикилиб турган оқсоч кишининг ёқимли чехраси намоён бўлди. Лекин, бу чехрани қачон, қаерда кўрганини эслай олмади. Фақат, ўшанда оқсоч киши ҳам худди ана шу гапни айтган: «Хўш, аҳволлар қалай, Автобола?» дея унинг бошини силаб, елкасига дангиллатиб уриб қўйганди.

– Бугун хомуш кўринасан, азизгинам? – заргар кўзи билан имо қилиб, уни ўтиришга ундади. – Ўғлим хафа қилмаяптими сени?

– Холдор билан уришмаймиз, – ўриндиққа ястаниб жавоб қилди Автобола. – Анави Супер мени сал нарсагаям сўкаверади-да. Бундайларни аккумуляторсиз қолдириб, ўлдириш керак.

Бекхўжа заргар қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Бу кекса шаллақи охири автоматларнинг ҳам жонига тега бошлабди-ку, – деди у кулгидан зўрға тийилиб. Кейин, ҳозир айтадиган гапи келгусида унга қимматга

тушишини хаёлига ҳам келтирмаган ҳолда, қўшиб қўйди. – Афсуски, ўзидан кучсизларни ўлдириш мардликка кирмайди, азизгинам.

Холдорга қўшилиб анча ўйинқароқ бўлиб қолган Автобола, «гапни чўзмай, дарсингни тезроқ ўтиб қўяқол-да», дегандек тоқатсизланиб турарди. Буни фаҳмлаган заргар қиёфасини бирдан жиддийлаштириб, бармоғида столни чертган асно бир зум шипга тикилиб турди.

– Янглишмасам, ўтган дарсда биз буюм ва унинг кадри ҳақида суҳбатлашиб, охири оқилона бир хулосага келган эдик, – дея гапга киришди у Автоболага юзланиб. – Хўш, ёдингдами ўша хулоса?

– Эсимда турибди, – бош ирғади ўта ноёб хотирали Автобола. – Сиз, «буюмнинг кадри – унинг нархида», деган эдингиз.

– Офарин, Автобола! Демак, йўлда ётган темир қошиқни ҳатто саёқ ит ҳам хидламайди. Аммо, ўша қошиқдек тиллани деб кап-катта одамлар бир-бирларини бўғизлашса, биз бундан заррача ҳайратланмаслигимиз керак экан. Шундайми?

– Тўғри, хўжайин, – Автобола заргарнинг гапини маъқуллаб, яна бош ирғади. – Чунки, тилланинг нархи баланд.

Заргар бўзранг юзига тантанавор тус бериб, навбатдаги мужмал фалсафалари билан талабасининг позитрон миясини ғовлатишга киришди.

– Бугун биз пул ва одамзотнинг унга муносабати ҳақида гаплашамиз, – деди у. – Одам ер юзидаги барча мавжудот сингари асосан нафсини қондириш билан овора бўлса-да, синчиклаб кузатилганда, унда баъзи бир афзалликлар мавжудлиги кўзга ташланади. Яъни пулни оддий қоғоздан ажрата олади, пулга меҳр қўяди, жамғаради, зарурат туғилганда, қисман харжлайди ҳам. Одамзот айнан шу қобилияти билан эшак ва чўчкадан кескин фарқ қилади.

Бекхўжа навбатдаги жумлаларни фикрида маржондек тизиб олиш учун бироз тўхталиб турди.

– Нозик табиатли одамзотнинг ҳурмат-эътиборига ҳақли равишда сазовор бўлган ўша пул икки хил йўналишда ҳаракат қилади, – дея «дарс»ни давом эттирди заргар. – Биринчи йўналиш, бу – даромад, иккинчиси – харажат. Янаям соддароқ қилиб айтадиган бўлсак, чўнтакка тушгани – даромад, чўнтакдан кетгани – харажат дейилади. Баъзи донолар даромадни кирим деб ҳам айтади, харажат эса чиқимдир. Даромад қанча мўмай бўлса, сарф-харажат учун шунча қулай имконият туғилади. Аммо, ҳар қандай ҳолатдаям, харажатнинг даромад билан тенглашиб қолишига зинҳор-базинҳор йўл қўймаслик керак. Чўнтакдаги хонавайронлик мана шу оддий

қоидани тушуниб етмаслик ёки унга кўр-кўрона итоат қилмасликдан бошланади. Ҳамёни бўм-бўш бандада эса на бурд қолади, на обрў...

Автоболага ўз портретини чиздиришни ният қилиб ўтирган Суперсур унинг дарсдан толиқиб чиққанини кўриб, бу ишни кейинроққа суришни маъқул топди.

– Каллам қизиб кетди, – келибоқ ўзини каравотга ташлади Автобола. – Мени ухлатиб қўй, Суперсур. Озгина бўлсаям ухлаволай.

– Сенга маза, пақирбош, – деди Суперсур, гердаиганича келиб, унинг кўкрагидаги қопқоқ мурватини бураркан, – қизил тугмани босса – ўласан, яшилни босса – тириласан. Агар мен бир ўлсам, акаси, тўқсон жойимни босганингдаям ҳатто қулоғим қимирлаб қўймайди.

У ичида яшил ва қизил тугмачаси бўлган қутича қопқоғини очиб, қизилини босди, Автобола шу заҳотиёқ уйқуга кетди. Суперсур пўлат қопқоқчани ёпиб, «эркатойим алла-ё, пақирбошим алла-ё», деб минғирлаганича ташқарига қараб йўналди.

БИРИНЧИ АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Девордаги осма соат тунги учга занг урган чоғда уйқу элита бошлаган қоровул чол сергакланиб кўзини очди. Унинг қовоқлари кўрғошин осилгандай оғирлашиб кетган, бошидаги сархушлик тарқамай, стулда тебраниб ўтирарди. Чол уйқусини қочириш учун термосдан пиёлага қайноқ чой қуяётган вақтда ўзи ўтирган хонанинг ёнгинасидаги ташқи эшикнинг қарсиллаб очилгани, ичкаридан солинган қулфнинг шарақлаб ерга тушгани эшитилди. Қоровул ҳушини йиғиштириб улгурмай, бошдан-оёқ темир ниқоб кийган ажинасифат бир махлуқ аланглаб хонага кирди. Махлуқнинг елкасида қийрихон қилиб осилган кўк бахмал халта бўлиб, халтанинг ўртасига қип-қизил хўрознинг сурати солинганди.

– Дамингни чиқарма! – деворда осиглиқ турган милтиққа қўл чўзганича қотиб қолган қоровулга яқинлашиб, бармоғини лабига босди Автобола. – Тш-ш-ш!!!

– Ла илаҳа иллолло, – елкасини қуништириб калима келтира бошлади чол. – Оғзингга ошпичоқ, кўзингга қалампир... Куф-суф! Даф бўл!

– Ошпичоғингданам кўркмайман, қалампирингданам, – деди Автобола. Сўнг, бақувват панжалари билан чолнинг бўғзидан ушлаб, судрагудек ҳолатда уни коридорга олиб чиқди. Кўршапалак қоғозга чизиб кўрсатган йўлланма бўйича аниқ ҳаракат қилиб, коридорнинг ўнг тарафидаги бешинчи эшик қаршисига етганда таққа тўхтади.

– Яхшиликча очиб бер, – «касаба уюшмаси» деган тахтача қоқилган эшикни кўрсатиб, чолга буюрди у.

– Бу хонанинг калити эгасида, – кўрқувдан дир-дир титраб жавоб қилди чол. – Алдаётган бўлсам, устимда худо турибди.

Автобола қора тугмага ўхшаш кўзини ғилдиратганича тепага қаради, шипда ҳеч нарса кўринмагач, «ҳе ёлғончи», дея бармоғини сараклатиб, чолни тергаган бўлди. Кейин, туткичдан ушлаб туриб, эшикни шунчаки силтаган эди, қулф турган жой ўпирилиб, атрофга пайраха сачради. У қоровулни ичкарига етаклаб кирди-да, хонанинг тўрисиغا олиб бориб, юзини деворга ўгириб қўйди. «Дамингни чиқарма», дея огоҳлантирди қайтадан.

Автобола хона бурчагида турган темир жавоннинг ёнига борди. Бу – деворлари орасига қум тўлатилмаган оддий сейфлардан эди. У эшикчага ўрнатилган кўшқулоқли бурамани иккала кўлида ушлаб туриб, шахд билан орқага айлантирди. Сейфнинг ичида аллақандай темирлар сочилиб кетгандек бўлди. Сўнг, бамайлихотир эшикчани очиб, хўроз гулли халтадан фонар чиқарди, сейфнинг ичини ёритди. Юқоридаги тахмонда сочилиб ётган, пасткисида эса бели боғланган ҳолда тахлаб қўйилган пуллар турарди.

«Мана, ўша ноёб қоғозлар! – севиниб ўйлади Автобола. – Кўршапалакнинг тили билан айтганда, «кўрдингки пул, дарровда юл!»

У халтачага даставвал сейфнинг устки тахмонидаги пулларни солди. Пастдаги тахмонда эса пул жуда кўп эди, халтага ярмидан озроғи сиғди холос.

Автобола бир дақиқа ўйланиб қолди. Кейин халтадаги пулларни яна жойига ағдариб, эшикчани беркитди-да, сейфни бироз ёнбошлатди, ўзи эгилганича унинг тагига кирди.

Полни синдиргудек оғир қадам товуши тобора узоқлашиб бораётганини сезиб турган қоровул кўрка-писа бошини ортга ўгирган пайтда темир ажина ҳам, пахта тозалаш заводи касабаси ихтиёридаги сейф ҳам хонадан ғойиб бўлганди.

«Ёпирай! – анқайиб қолди чол. – Сулаймон пайғамбарнинг деви тоғдан тушганга ўхшайди. Охир замон яқин шекилли...»

* * *

... Дераза ёнида тамаки бурқсатиб бедор ўтирган Кўршапалак каттакон сейфни орқалаб олганича чорбоққа яқинлашаётган Автоболани кўриб, капалаги учиб кетди. Сапчиб ўрнидан туриб, ташқарига чиққан вақтда Автобола аллақачон пиллапоядан кўтарила бошлаган эди.

– Қаёққа ўрмалаяпсан, бефаросат? – нима қиларини билмай потирлаб қолган Кўршапалак, Автоболани бўралашга тушди. – Нега кўтариб келдинг бу дурандулетни? Мол экансан-ку!

– Нима қил дейсан, эгрибурун? – сейф остидан ўқрайиб боқди Автобола.

– Э-э... манави томонга юр, – Кўршапалак ниҳоят ўзини ўнглаб олиб, уни чорбоғ ортидаги хилват эшик тарафга етаклади.

Улар сейфни эшик ёнидаги омборга қўйишгач, бошлиқни бу ишдан тезроқ хабардор қилишга ошиққан Кўршапалак лапанглаб чиқиб кетди. Бироздан сўнг илондек вишиллаб яна қайтиб келди. Унинг кетидан Бекхўжа заргар ўтирган ғилдиракли креслони итарганича Суперсур кирди.

– Пуллар халтага сиғмади, хўжайин, – сейфни бу ерга орқалаб келишга мажбур бўлганлигининг сабабини тушунтирди Автобола.

Бир неча минг кишилиқ завод ишчиларидан тушадиган бадаллар анча йирик бўлишини заргар илгаритдан чамалаб қўйганди-ю, лекин бу пулларнинг халтачага сиғмай

қоладиган даражада мўмай эканини тасаввур ҳам қилмаганди.

Бекхўжанинг бирдан кайфияти очилгани унинг йилтираётган кўзларидан яққол сезилиб турарди. Бу мамнунлик оёқлари остида салмоқдор ўлжа ётганидан эмас, балки Автобола топшириқни кутилганидан афзалроқ қилиб ўринлатгани туфайли эди.

– Касбдошингга бунақа анграйиб қарама, Кўршапалак, – роҳиблардек тавозе билан сўзлади заргар. – Қани, даромадни бир ҳисоблаб кўр-чи.

Кўршапалак сейфни инқиллаганча зўрға энгаштириб, ичидаги нарсаларни ағдарди. Ерда бир уюм пул ва бир неча боғлам лотерея патталари қалашиб ётарди. Заргар Суперсурнинг ёрдамида бир боғлам лотерея паттасини қўлга олиб, Автоболага юзланди:

– Манави нарса, азизгинам, оддий найрангда иштирок этувчиларга тарқатиладиган қадрсиз қоғоз. Адашмасам, мен сенга ҳақиқий пуллардан намуналар кўрсатган эдим. Дарсни яхши ўзлаштиролмабсан-ку.

– Эгрибурун берган чироқ жудаям хира ёнаркан-да, – безрайганича айбни Кўршапалакка ағдарди Автобола. – Қоронғида булар ҳам пулга ўхшаб кўринди, хўжайин.

Буни эшитиб, Кўршапалакнинг ғиғони фалакка чиқди.

– Дурандулетнинг топган баҳонасини қаранг, – соғ кўзини олайтириб ўшқирди у. – Фонар хира ёнганмиш. Яхшиси, ўзинг биронта устахонага бориб, кўзингни тузаттириб кел.

Суперсур ҳам кечагина қарта ўйинида унга талайгина пул ютқазган жабрдийда Кўршапалакнинг ёнини олишга тиришиб, Автоболага бўйин чўзди:

– Бу каллами ё мантиқозонми?

Заргар «бас» деган маънода шерикларига хўмрайиб қўйгач, Автоболага юзланиб сўради:

– Ўйлайманки, қоровулни гумдон қилгандирсан?

– Кучсизларни ўлдириш мардликка кирмайди, хўжайин, – дарс чоғида эшитган гапини «муаллим»нинг ўзига такрорлади Автобола. – Ё нотўғрими?

Бундан бир неча ҳафта илгари бу гапни Автоболага шахсан ўзи айтганини Бекхўжа ҳам эслади. Ўз фалсафасига ўзи қарши чиккудек бўлса, талабасининг ишончини бирмунча сўндириши мумкинлигини пайқаб, пича каловланиб қолди.

– Умуман, сен ҳақсан, – оз-моз ён босган бўлди у. – Лекин, шуни унутмагинки, бугун сен ожизлиги учун сичқонни аясанг, эртага у хўроз гулли халтангни илма-тешиқ қилворади. Ожизлар икки хил бўлади, азизгинам. Тирикчилик жангида беаёв бўл, ғафлатда қолдирмасанг, ғафлатда қоласан.

Заргар сўзини тугатиб, хавотирли қиёфада сейфга тикилди. Давлат ҳисобида турувчи бу инвентарни чорбоғдаги омборда қолдириб бўлмасди. Лотереяларнинг ҳам баҳридан ўтган маъкул эди. У патталарни қайтадан сейфга солишни, сейфни эса икки чақирим наридаги кўлга чўктириб юборишни буюрди. Шўрлик Автобола ўзи кўтариб келган даҳмазани яна орқалашга мажбур бўлди.

– Чўталнинг баракаси қочди-ку, – Автобола кетгач, ерда ётган бир тўп пулга нокаслик билан кўз қадади Суперсур. – Аслида, кассани урсаям бўларкан.

– Кассада сигнализация бор, – деди заргар. – Қолаверса, ишчилар кеча маошларини олиб бўлишган. Менинг мақсадим отамдан қолган пахта заводидан улушимни тортволиш эмас, Автобола билан шунчаки амалий машғулот ўтказиш эди.

Бекхўжа заргар ўзининг тадбиркорлигидан фахрланиб, мағрур кўкрак кериб қўйди.

«Эҳ, Камол Камтарий, Камол Камтарий! – нимадандир ўчкор кимсаларга хос қиёфада юпқа, хушбичим лабини заҳарханда буриб, хаёлга чўмди у. – Бир пайтлар пулларимнинг қудратига шак келтириб, бир умрга татийдиган хатога йўл қўйдинг. Мен сени ўзинг учун азиз бўлган кўпгина нарсалардан бебаҳра қилдим, ҳар кадамда руҳан азоб бердим, ҳаёт дастурхонингдан лаззатни бирма-бир тортиб олдим. Сен танҳолик изтиробларидан қутулиш учун ўзингга темир овунчоқ ясадинг. Лекин, Автоболанг ҳали кўз очишга улгурмай, сени яна жудолик ботқоғига чўктирдим. Бундан бир неча йил аввал «истеъдодсиз ва маишатпараст», деб ўз ассистентингни вазифасидан четлатдинг, илмий ишини чиппакка чиқардинг.

Худди ўша истеъдодсиз шогирдинг Автоболагни оёққа турғизиб берди, бизга унинг нозик сирларини ўргатди. Буларнинг ҳаммасини мен эмас, менинг пулларим қилди. Менинг кучим – менинг пулимда. Ўша пул ёрдамида, агар хоҳласам, сени ҳатто унвонларингдан ҳам бенасиб қилишим мумкин эди. Аммо, буни истамадим. Чунки, рақиб қанчалар номдор бўлса, у билан олишиш шунча гаштли. Мен қаршимда ожиз кимса эмас, балки бир вақтлар илм-у фаннинг қудратига астойдил сажда қилган, эндиликда ўша қудратни турли унвонлар воситасида ўзида мужассамлаштирган машҳур Камол Камтарий руҳан мурдага айланишидан завқланаман. Сен ҳозирча ўзингни тетик тутаётган бўлсанг-да, инграётганингни эшитиб турибман. Инграётган экансан, демак пулнинг билаклари кучлилиқ қияпти. Ҳа, пул кучли!»

Олтин тузоқ ва микромаёқ

Майор Аҳмедов профессор билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўраб бўлгач, диванга ўтириб оқасий гапга ўтди.

– Нега келганлигимни айтмасам ҳам билиб тургандирсиз, – дея суҳбатдошига юзланди у. – Шаҳардаги шов-шувлардан ҳурматли профессор беҳабар қолмагандирлар?

– Хабарим бор, – аста бош қимирлатди Камол Камтарий. – Ҳамманинг оғзида – Автоўғри.

– Тасодифан тирик қолган қоровул чол темир талончининг ишларини айтиб бераётганида Автоболанинг имкониятлари ҳақидаги сўзларингиз беихтиёр ёдимга тушди, – профессорнинг кўнглини авайлаб гапирди майор.

Камол Камтарий бу талончиликка гўё шахсан ўзи раҳбарлик қилгандек, гуноҳқорона бош эгди.

– Ҳа, у менинг Автоболам, – деди чуқур ҳомуза тортиб. – Бошқа бирон-бир робот бундай пухтамон иш қилиши мумкин ҳам эмас.

Майор профессордан рухсат сўраб, сигарет тутатди. Ал-Хоразмийнинг девордаги суратига тикилганича сигаретни босиб-босиб тортди-да, суҳбатдошига қараб деди:

– Ўша безори сизнинг Автоболагиз эканлигини бўйнингизга қўйиш учун келганим йўқ бу ерга. Сиздан ёрдам сўрамоқчиман.

Профессор майорнинг кўзларидан унинг фикрини уқиб олишга тиришиб, синчковлик билан разм солди.

– Айтмоқчисизки... автобезорига қарши автоизқувар ясаб...

– Йўқ, менимча бу ҳаддан ташқари кўп вақтни олади, – унинг гапини бўлди майор.

– Менга... бизга микромаёқ керак.

– Нима?

– Оддий микромаёқ. У иложи борида кўзга ташланмайдиган, кейин магнитли бўлса дегим. Ана ундан сўнг «Олтин тузоқ» операциясини бошласак ҳам бўлаверади.

Майор ўйлаб топган бу тузоқ жуда жўн ва ишончли эди – шаҳарда қадимий ноёб олтин безаклар кўрғазмасини ташкил этиш керак, деган қарорга келганди у. Бу улгуржи ўлжа Автоболани ўз чиғириғида ўйнатаётган тўданинг эътиборидан четда қолиши мумкин эмасди. Майорнинг режасига кўра, микромаёқ йирикрок безаклардан бирига ёпиштириб қўйилар, сўнгра, бу чинқарча ускунадан тинимсиз келиб турадиган сигнал ёрдамида талончининг изига тушиш имкони туғиларди.

– Умуман айтганда, анча қизиқ нарсга ўйлаб топибсиз, – деди профессор. – Лекин микромаёқнинг нима кераги бор? Автоболани ўша кўрғазманинг ўзида бемалол тутиб олишингиз мумкин. Масалан, ўта мустаҳкам қафас ясаб...

– Мана шу ерга келганда изқувар эмаслигингизни сездириб қўйдингиз, – сигарет кулини қоқаётиб гапни илиб кетди майор. – Қулфбузардан кўра, унга буйруқ бераётганлар мени... бизни кўпроқ қизиқтиради. Агар Автоболани қўлга олсак, ўз бошлиқларининг қаердалигини осонгина айтиб беради деб ўйлайсизми?

Автобола билан очиқчасига гаплашиш учун энг аввало унинг ишончини қозониш лозим эди. Акс ҳолда, уни ҳеч қандай куч билан ҳеч нарсга мажбур қилиб бўлмаслигини профессор яхши биларди. Унинг кўнглини топиш, тўғри йўлга солишга эса талай вақт керак бўлади. Лекин, майор учун ҳар бир дақиқа ғанимат, у асосий жиноятчиларни тезроқ қўлга тушириш ҳақида ўйлаяпти. Нега тезроқ? Агар шошилмаса, бутунлай кечикиши мумкин. Унинг иши шунақа.

Камол Камтарий андак сукут сақлаб тургач, ўз ўғлининг одобсизлигидан хижолатга тушган отадек ийманиб, майордан сўради:

– Пахта заводидан қанча пул ўғирланибди ўзи?

– Ҳозирча унча кўп эмас, – «ҳозирча» деган сўзга алоҳида урғу бериб гапирди майор. – Менимча, Автоболани шунчаки синаб кўришган бўлса керак.

– Синаб кўришган?

– Ҳа, бунга ишончим комил. Агар зудлик билан олди олинмаса, Автоболагиз... кечирасиз, ўша темир қароқчи ҳали ажабтовур кароматлар кўрсатиши мумкин... Хуллас, микромаёқ қанча тез битса, шунча яхши.

Дикқати ошган профессор майор кетгандан кейин хонада уёқдан-буёққа тинимсиз айланиб юрди.

Бу қандай гап? Профессор Камол Камтарий нодир аппаратини энг покиза орзумидлар билан яратмаганмиди? Наҳотки, унинг темир боласи бугун бировларни муттаҳамларча талаётган бўлса?

Бугун талапти! Эртага қотиллик қилса-чи? Унда, кекса олим одамларга қайси юз билан қарайди? Мен буни истамагандим, уни бошқалар йўлдан уришди, дейиш билан ўзини оқлаши мумкинми?

«Ахир сен жуда ройишли эдинг-ку! – алам билан лаб тишлади профессор. – Ўша куни кўзларинг шунақаям самимий чакнаган эдики...»

Ўша кун профессорнинг сираям ёдидан чиқмайди. «Еттинчи сайёра» фирмасига олтин аккумулятор буюришдан олдин Автоболани ҳар эҳтимолга қарши синаб кўрмоқчи бўлди – унинг «томирлари»га ўн икки волтли электр токини юборди. Хона бурчагига суяб қўйилган, калласи қуйи солиниб, оёқ-қўли шалвираб турган Автобола аста-секин қаддини ростлади, бошини ўнгу сўлга буриб, хонадаги буюмларни, ал-Хоразмийнинг девордаги портретини диққат билан кўздан кечирди ва ниҳоят Камол Камтарийга тикилганича туриб қолди. Профессор унга жилмайиб боқаркан: «Хўш, аҳволлар қалай, Автобола?» дея унинг спиралсимон металлдан майин қилиб ясалган жингалак сочини силади, «бардам бўл, яна бир неча кун сабр қилишингга тўғри келади», деган мазмунда елкасига қоқиб қўйди.

Автоболанинг барча қисмлари бекаму кўст ишлаётганига ишонч ҳосил қилган профессор кучсизлантирилган электр токини узаркан, Автоболанинг қайтадан шалвираб қолганини кўриб, негадир кўнгли бузилди – ҳаётга илк марта назар ташлаш бахтига муяссар бўлган бегуноҳ гўдакни шу сониядаёқ бўғиб ўлдиргандек хис этди ўзини...

Камол Камтарий ҳозир ана шулар ҳақида ўйларкан, нигоҳида ғурур ва чексиз беғуборлик акс этиб турувчи Автоболанинг қиёфаси кўз ўнгида яна бир бор гавдаланди. Хонада уёқдан-буёққа юришдан тўхталиб, ҳозиргина дардчиллик ёғилиб турган нурсиз кўзларини қаттиқ юмганича, жойида қотиб қолди. Шу туришда ўзича маънос шивирлади:

– Сени нима қилиб қўйишди, болагинам!

ЎҚ ЎТМАС ТАЛОНЧИ

Мамат-миллионер кимёгарлар шаҳарчасидаги дўконлардан пул солинган қопчиқларни йиғиштириб бўлиб, «Волга» машинасининг орқа ўриндиғига ястанганича шаҳар томонга йўл олди. Тўғриси айтганда, у ҳеч қанақа миллионер эмасди, ўртамиёна маошини у ойдан бу ойга учма-уч етказар, тўккиз нафар

боласини ясантиришдан орттириб, ўзи дурустроқ костюм ҳам сотиб ололмасди. Салкам ўттиз йилдан бери инкассатор бўлиб ишлаётгани, қўлидан кунига ўн минг сўмлаб пул ўтиб туриши туфайли улфатлари унга ана шундай дабдабали лақаб қўйишганди.

Кимёгар шаҳарча билан шаҳар оралиғидаги ўн беш километрлик масофада жизғанақ даштлик ястаниб ётар, ҳозирда ям-яшил дарахтлар ва анвойи гулларга бурканган шаҳарчанинг ўрни бундан бир неча йил илгари худди мана шундай тап-тақир жой бўлганига кишининг ишонгиси келмасди.

Мамат-миллионер бу ёввойи манзарани, ким билади, нечанчи бор ҳис-ҳаяжонсиз томоша қилиб бораркан, бугун ўртанча қизининг туғилган куни эканлиги бирдан ёдига тушди. Қандай совға олгани маъқуллиги ҳақида ўйлаб, жағини силади. Лекин, ўйини охирига етказиш унга насиб қилмади – бир қўлини юқори кўтарганича йўл ёқасида гердайиб турган темир одамни кўриб, кўзлари олайиб кетди.

– Тўхтама! – шофёрнинг елкасига нуқиб бақирди у. – Бу ўша! Автоўғри!

Шофёр кўпроқ газ бериб, машинасини ғувиллатганича йўлтўсарнинг ёнгинасидан ўтиб кетди.

– Тезроқ ҳайда! – тўппончасини яланғочлаб, орқа ойнакка ўгирилиб олган Мамат-миллионер ҳайдовчини баттар қисташга тушди. – Автоўғри бизни қувиб келяпти!

Машина спидометри тобора юқори тезликни кўрсата бошлади: 100... 110... 120... 130...

– Янаям тезроқ! – чинқирди Мамат-миллионер.

Найзача соатига 140 километр тезликни кўрсатган вақтда шалдироқ машинанинг мотори инграганга ўхшаш товуш чиқариб, тунука деворлар зириллаб титрай бошлади. Бу энг охирги тезлик эди.

Уларга қалдирғочдек шитоб ила яқинлашиб келаётган Автобола охири машинага етиб олиб, жаҳд билан тунука томга муштлади. Томнинг лагандек жойи ичкарига ботиб кетди. Ўтакаси ёрилаёзган Мамат-миллионер иссиқ ҳавода ойнаси тушириб қўйилган орқа эшикнинг деразасидан темир қароқчига қарата кетма-кет ўқ узди. Автобола дераза гирдидан маҳкам ушлаб олганича машина билан хануз ёнма-ён чопиб бораркан, кўзларини лўқ қилиб, ичкарига мўралади.

– Ҳей, тўнка! – деди у ўдағайловчи қиёфада. – Мен билан яна «уруш-уруш» ўйнайдиган бўлсанг, мўйловингни юлволаман.

Темир қароқчига ҳатто ўқ ҳам таъсир қилмаганини кўрган Мамат-миллионер ваҳимадан анграйганича қарши томондаги бурчакка қапишиб қолди. Автобола машинанинг олдинги деразасига ўтиб, бир кўли билан рулни чангаллади.

– Тўхта! – бақириб буйруқ қилди у. – Тўхтамасанг, машинангни буриб юбораман. Ана унда, оёғинг осмондан бўлишини кўрасан.

Шофёр ноилож тормозни босди. Автобола эшикни очиб, кўрқувдан дағ-дағ титраётган шофёрни ташқарига суғуриб олгач, уни йўлнинг нариги четига коптокдек улоқтириб юборди-да, кела солиб яна Мамат-миллионерга хуруж қила бошлади.

– Даромадни яхшиликча буёққа чўзиб қўй, – деди у орқа эшикни очиб, темир панжасини тажовузкорлик билан ичкарига узатаркан.

– Жиннимисан?! – қопчиқларни кўксига босиб шанғиллади Мамат-миллионер. – Булар давлатни пули-ку, эси паст!

– Кимникилиги билан нима ишим бор? – сурланиб жавоб қилди Автобола. – Пул давлатники бўлса, олмагин дейишмаган менга. Қани, чўз даромадни.

Мамат-миллионер ҳам бўш келмади.

– Бунинг жавобгарлиги катта, ҳў, бола, – бармоғини бигиз қилиб, юқорини кўрсатди у. – Ўзбекистон жиноят кодексини ўқиганмисан ўзинг? Бунақа қаллоблик учун сени темир-терсакка топширишади, ҳов!

– Калламни кўп қиздирма, – Автобола ичкарига бош суқиб, қопчиқлардаги пулларни хашак йиғаетгандек ғижимлаб-ғижимлаб, хўроз гулли халтачасига тика бошлади.

– Тўхта деганда тўхтамаганинг учун иккалангнияч чалпак қилиб ташласам бўларди-ю, кучсизларни ўлдириш мардликка кирмайди-да.

У йиғма занжирни тортиб халтачанинг оғзини беркитгач, орқага тисариларкан, бармоғини лабига босиб хўмрайганича деди:

– Дамингни чиқарма! Тш-ш-ш!

Мамат-миллионер эс-хушини йиғиб олиб, кўрқа-писа ортга ўгирилган дамда, кўк халтали темир қароқчи даштни чангитганича «реактив тезлик»да улардан узоқлашиб бораётганди.

Бу воқеадан кейин Автоўғри ҳақидаги мишмишлар шаҳарда янаям авж олди. Кишилар ҳар жой-ҳар жойда тўпланишиб, ўзаро гап талашишар, улар ўртасидаги баҳс гоҳо соатлаб давом этарди:

- «Волга»ни қувиб етибди-я...
- Бир масъул ўртоқдан эшитдим – соатига беш юз босармиш хумпар...
- Банкнинг мошинасини шилганидан кейин... Бўлганича бўпқолгандир, а?
- Буни қарангки, варанглатиб пешанасидан отишса, пинагиниям бузиб қўймабди...
- Нима бўлгандаям, ушлаш керак ўша ўғриваччани...
- Буни энди ўзинг бопларсан, ошна. Яқин орада «ассалому алайкум» деб деразангдан кириб қолса, қўлдан чиқармайсан-да. Вах-хах-ха, вах-хах-ха...

ПУФАК МОМО

Холдор ўзининг ёшига номуносиб равишда ўта кўрс ва тажанг эди. У чуқур ботган кўзларини чакчайтирганича кишига зимдан хўмрайиб боқар, хиёл дўрдоқ лабларини аразгўйлик билан чўччайтириб гапирар, аччиғи келганда чўзиқ қошлари бурни устида тутатиб, дўнг пешанаси хамиртурушдек тиришиб кетарди. Ундаги бу қадар жиззакилик сабабини фақат арзандалик, ҳаддан зиёд эрка-тантқиқлик, атрофидаги шахсларнинг бадфеъллигидан излаш нотўғри бўларди. Ташқи муҳит билан деярли алоқада бўлмаслик, ҳаракат доирасининг торлиги, тенгдошлари билан қувнаб, дил ғашликларини дала-даштга сочиб келиш имконидан маҳрумлик; она меҳрига, табиат оғушига, эрк ва поёнсизликка бўлган инстинктив ташналик унинг мурғак асабига ўз таъсирини ўтказмай қолмаганди.

Суперсур ўзининг шалоғи чиққан «Запорожец»ида (Холдор уни «қўнғиз мошина» дерди) баъзан ота-болани сайр қилдириб келиши ҳисобга олинмаса, у айтарли кўча юзини кўрмай катта бўлди. Фақат, дадаси темир ўртоқ олиб бергандан кейингина (ҳа, Холдор Автоболага дадаси томонидан атайлаб унинг учун сотиб олинган овунчоқ сифатида қарарди), кунлари анча қувноқ кеча бошлади. Бундақанги ажойиб ошна билан ўйнаб, ким ҳам зерикарди дейсиз?

Чорбоғ этагидаги омборхона ёнида Автоболани тойчоқдек миниб юрган Холдор равогга туташ қурилган шийпон остида Суперсур машинасини кавлаштираётганини кўриб, дили равшан тортди. «Тойчоқдан» сакраб тушиб, шийпонга кирди.

– Хей, Супер, яна шаҳарга оборасанми бизни? – иккала қўлини биқинига тираб туриб сўради у.

Моторга ёнилғи етиб келмаётганининг сабабини аниқлолмай хуноби ошиб турган Суперсур Холдорга ўқрайганича бир қараб қўйди-ю, индамай ишини давом эттираверди. Яна пича уймалангач, қўлидаги омбирни жаҳл билан ерга улоқтириб, шийпон четидаги супачага бориб ўтирди, мойга беланган қўлларини иркит латтага шошилмасдан арта бошлади.

Холдор такаббур Суперсурнинг аҳволи танглигини кўриб, «баттар бўл», дея ўйлади ич-ичидан қувониб. Кекса овсар билан ўчакишишдан завқ олиб ўрганган қув болақай унинг ярасига туз сепиш учун атайлаб ҳақоратомуз оҳангда гап қотди:

– Янги мошина олсанг ўласанми, кал?

Лекин Холдор бу сафар ноумид қолди. Суперсур ўз одатига кўра тутоқиб бўралаш ўрнига унга қия боқиб, майна қилаётгандек, ясама тиржайиш билан минғирлади:

– Шу ақлни дадаларига ўргатсалар қалай бўларкин?

– Ўзингдаям мана шунча тил бор, – дея қулочини ёзиб кўрсатди Холдор, – бориб айтавер-да.

– Айтиб кўрганмиз, – сийрак тишлари орасидан «чирк» этказиб тупуриб қўйди Суперсур. – Хўш, хўжайин нима деб жавоб қилганини биладиларми?

Холдорнинг индамай турганини кўрган Автобола, шоша-пиша гап қистирди.

– Эзмалик қиялсан, Суперсур. Хўжайин сенга нима деганини Холдор қаёқдан билади?

– У киши, – гап худо ҳақда кетаётгандек, иккала қўли билан осмонга ишора қилди Суперсур, – мол-дунёнг қанчалик кўпайса, шунча серямоқроқ иштон кий, дедилар.

– Қанақа... иштон? – серрайганича сўради Холдор.

Суперсур индамай ўрнидан қўзғалиб, аллақандай қўшиқни хиргойи қилганича ҳовли тарафга кета бошлади.

– Тамом! – деди Автобола унинг ортидан синчков боқиб. – Супер тамом бўпти. Мияси бузилганга ўхшайди. Сен мошинадан гапирсанг, у иштондан келяпти.

Кейин, Суперсурнинг йўқлигидан фойдаланиб, иккаласи машинани ўйнашга тушди. Холдор рулга ўтирди, Автобола унинг ёнидаги ўриндикка чўкди. Холдор рулни уёқдан-буёққа айлантириб, «др-р, др-р», дея оғзидан тинимсиз тупук сачратар, Автобола эса ора-сира «бип-бибип», деб товуш чиқариб қўярди.

– Мошина тузалса, сениям ўйнатгани обораиликми? – рулни алғов-далғов бурашда давом этиб сўради Холдор. – Ўзи кичкина бўлсаям, жуда тез юради бу.

– Барибир, мендан ўтолмайди, – мақтанди Автобола.

Темир ўртоғининг беқиёс даражада чопкирлигидан ҳануз беҳабар юрган Холдор унга кўзини олайтириб боқди.

– Жиннимисан ўзинг? Буни қўнғиз мошина деб қўйибди!

– Мен билан ҳазиллашма, – қизишди Автобола. – Ҳаккалаб юрганимдаям, бундақа кўнғизларингдан ўтиб кетаман, билдингми!

– Ўтасан-а, ўтасан!

– Ке, гаров ўйнаймиз, – баттар аччиғланди Автобола.

– Бўпти. Нимадан ўйнаймиз?

– Тўппончангдан. Мен ютқазсам, фонаримни бераман.

Улар машинадан тушишгач, Автобола дарвозанинг оғир темир тамбасини осонгина четга олиб, Холдорни ташқарига етаклади. Иккаласи чорбоғнинг орқа томонидаги чакалакзордан ўтишиб, адир этагига чиқиб боришди.

Кўпдан бери унинг ҳавасини келтириб юрган тўппонча ниҳоят бутунлай ўзиники бўлишига шу топда заррача шубҳа қилмаётган Автобола «қани, елкамга мин-чи», дея ерга чўнқайган пайтда, Холдор қаршисида бирдан намоён бўлган чексизликка суқ билан боққан куйи қарахтланиб қолганди. У умрида биринчи марта бугун ўз ихтиёри билан чорбоғдан ташқарига чиққанди ва оёқлари остидаги бўрсик тупроққа, ана шу тупроққа жон-жаҳди билан ёпишганича тинимсиз титраётган қовжирок гиёҳларга, бу гиёҳларнинг заъфаронлигидан мотамсаро тус олган қат-қат ўрқачларга, ўрқачлар узра омонатгина ҳилвираб турган оппоқ булутларга ҳам эндиликда ўз ихтиёри – эркин нигоҳи билан тикилаётган эди.

– Тезроқ бўлсанг-чи, хей! – Холдорни қисташга тушди Автобола. – Мин деяпман сенга!

Холдор ҳушини тўплаб, темир ўртоғининг елкасига тирмашди. Автобола ўрнидан туриб, яхшироқ ўрнашдимми, йўқми, билиб олмоқчидек, уни бир-икки силкиб кўрди.

– Тўппончангдан умидингни узавер энди!

У шундай деди-ю, адир ўрқачлари орасига яшил камардек сингиб кетган сой томонга қараб чопди.

– Қалай, аккумуляторинг пўкилламаяптими? – Автобола йўл-йўлакай калласини салгина ёнга буриб савол берди.

– Шуям югуришми? – унинг китик патига тегди Холдор. – Жа борса, итчалик чопаркансан-да.

Автобола, «унақа бўлса, бўйнимдан маҳкамроқ қучоқла», деб қичқирди-ю, тезликни тобора ошира бошлади. Аввалига бундан Холдорнинг завқи ошиб, «чу, тойчоғим», дея сони билан унинг биқинига ниқтади. Кейин сой ёқасидаги сарв ва

кирчинларнинг кўз олдидан борган сари шувалашиб ўтаётганидан боши айланиб, юрагига ваҳима тушди. Охири Автоболанинг бўйнига ўргимчакдек ёпишиб олиб: «Тўхта энди! Бўлди деяпман-ку!» деб бақиришга тутинди.

Автобола секинлай борди, ниҳоят соҳилдаги шағални тўзғитгудек бўлиб таққа тўхтади. Холдор унинг орқасидан сирғалиб пастга тушгач, худди ўзи югургандек хансираб, ерга ўтирди.

– Тузук чопаркансан, Темиртак, – сир бой бермасдан, парвосиз боқиб гапирди Холдор. – Ке, энди дамнингни ол.

Холдорнинг унга чин юракдан қойил қолмаганини сезиб, Автоболанинг ғаши келди.

«Бу фирромчи билан иш битириш қийин, – ўйлади у. – Билиб турибман, қўнғиз машина сендан тезроқ юради, деб туриб олади ҳали. Фонаримни олиб бўпсан!»

– Чарчаганим йўқ, – зарда билан жавоб килди у. – Хоҳласам, бунданам узоққа, бунданам тезроқ югураман. Нима деб ўйлаяпсан мени!

– Мақтанма.

– Фирромчи! Сурбет! – жазаваси тутди Автоболанинг. – «Бўлди энди, тўхтайқол», деб ялинган ким? Дурустроқ югуришга қўймадинг-ку ўзинг.

Холдорнинг яна қувлиги кўзиди.

– Шунақами ҳали? Унда, ҳў анави охирги дўнгликка тўхтамасдан бориб кел-чи, – қўли билан энг юксак ўрқачни кўрсатди у.

Автобола бу гапдан асло талвасага тушмади.

– Нима қипти? Зув этиб бораман, зув этиб келаман. Кейин, тўппончангни берасанми ахир?

– Ҳа, майли...

Аччиғи чиқиб турган Автобола ғилдираги ариқчага тушган машинадек ортга шағал сачратиб, шиддат билан ўрнидан кўзғалди, унинг оёқ ҳаракати амалдаги тезлик билан мутаносиблашиб олгунга қадарлик бўлган масофада омоч изини эслатувчи чуқурча ҳосил бўлди. Темир болакай овчи ўқига чап берган оҳудек жадал узоқлашиб борар, ўрқачлар тўлкини орасида гоҳ кўздан йўқолиб, гоҳ яна юқорига балқиб чиқар, зум ўтмаёқ унинг энг юксак дўнглик устида пайдо бўлишига шак келтириб ўтиришнинг ҳожати қолмаганди.

«Тўппончаям қулоғини ушлаб кетди, – Автобола билан бемаврид гаров ўйнаганидан афсусланиб, бош қашлади Холдор. – Каттароқ нарсадан баҳс бойласанг, оймомогайм чиқиб келади шекилли бу Темиртак».

Хаёли банд бўлиб, сойнинг муюлиш жойида тошлар шалдирай бошлаганини ҳам эшитмай турган Холдор: «Бу ерда нима қияпсан, ўй, бачо? Кимсан ўзинг?» деган товуш қулоғига чалингандан кейингина, ёнга ўгирилди. Хуржун ташланган эшак устида тўлпоққина қизчани олдиға мингаштириб олган қорача кампир ялпайиб ўтирар, унинг бўртиб чиққан ола кўзлари худди ниқоб тешигидан боқаётгандек алоҳида йилтиллаб турарди. Эшак ҳам, эшакнинг орқа оёқлари ёнидан Холдорға тажовузкор кўз тиккан тумшукдор кўппак ҳам қозонкуядек қоп-қора эди.

– Мен билан нима ишингиз бор? – кампирнинг бу ердан тезроқ жилишини истаб, совуққина жавоб қилди Холдор. Кейин унинг ҳаливери жойидан жилиш нияти йўқлигини пайқаб, қўшиб қўйди. – Ўзингиз кимсиз?

– Ана халос-о-с! – тиззасига шапиллатиб урди кампир. – Ўй, бачо, сан ўзимизни мамлакатданме, ё Фарангистондин келдингму? Шу депарадаги бандайи бежаноза борки, эшагимни ҳанграшийдин танийду мани. Пуфак мамо деган доно кампирни эшитган бўлсанг, анқаяуб армонда қолмагинки, шундоқ нишонингда турибман. Яхшилаб салом бер манга.

– Салом... пуфак кампир.

– Ўй, бачо, сан ўйламагин бу мамоне семизлиги тупайлин «пуфак» дейдилар деб, – куюнди кампир. Сўнг қучоғидаги қизчага ишора қилиб, давом этди. – Мана шундоқ гўдак эдим ман, болаларға пуфак сотишнe бошлаганимда.

– Пуфак дейсизми? – бир куни навбатдаги сайрга чиқишганда Суперсур унга шаҳарда ранг-баранг пуфаклар олиб берганини эслаб, кампирға умидвор термилди Холдор. –

Менгайм берасизми?

Пуфак момо кўрсаткич бармоғини бошмалдоғига ишқаб, пишиллаганича деди:

– Аввал ҳаққине чўз, ўргулай. Ахир чўнтагингда бир-иккита танга тургандирки, мандан пуфак сўраб йўлимга кўндаланг бўлдинг.

Холдор даставвал кўйлагининг кўкрак чўнтагига, сўнг бахмал шимчасининг киссаларига беихтиёр қўл тикиб кўрди-ю, бирдан бўшашиб, кампирға яна мўлтиллаб қаради. Пуфак момо эса умрида ҳатто игнаниям бировға насиё бермаганди. Шу туфайли, болакайда сариқ чақа ҳам йўқлигини аллақачон англаган бўлса-да, ундан бирон нарса ундиришдан ҳамон умидини узмай сўради:

– Ҳеч бўлмаса, шиша-пишанг йўкме? Ичмайдиму даданг баттол? Ман хасис эмасман, локигин...

«ШИҒ-Ғ-Ғ» этган ғайритабиий товушни эшитиб, Пуфак момонинг сўзи бўғзида қолди, бағбақасини елкасига тираганича ўнг ёнбошига ўгирилди. Адирни чангитиб маррадан қайтиб келаётган Автобола тарафга қўлини пешанасига соябон қилиб астойдил зехн солди.

– Буёққа нима тўпалон, ўй, бачо? – мазангча шевада ҳайрат изҳор қилди у. – Манга мўлжал тортиб келатургонинг пойгачи матасепкилме, эшагимдан ҳид олган мўчахарме?

– Кўркманг, – гарчи кампир шу чоғда ўзини вазмин тутишга тиришаётган бўлса-да, ҳали замон ваҳимага тушиши мумкинлигини ҳис қилиб, олдиндан унга далда берди Холдор. – Ўзимни ўртоғим у.

Уларга дақиқа сайин яқинлашиб келаётган Автоболанинг ҳайратомуз турки-таровати аниқ кўзга чалина бошлагач, Пуфак момонинг бирдан энсаси қотди. Аллақандай ярқироқ нарса қаршисига келиб, тўс-тўполон билан тўхтаган маҳалда васвасага тушган эшак шаталоқ отиб ирғишлай кетди. Оғушидаги қизчани маҳкам кучганича шағал устига гупиллаб йиқилган Пуфак момо жони бежо эшакнинг юганини ҳануз қўйиб юбормай, ўз тилида алланималар деб қарғанар, капалаги учган қизча потирлаб йиғлар, қари кўппак эса тишларини гирак қилиб, тинмай ирилларди.

– Ол, Қораялоқ! Ус-с... – кўппакка қараб қичқирди Пуфак момо. – Ол-а киш-киш!

Қанчадан-қанча калтак ва сийловларни бошдан кечирган, гоҳида қаттиққўл, гоҳида сахий бекасининг барча амр-у фармонларини сўзсиз бажариб ўрганган тамагир ит бу сафар ҳам ўйланиб ўтирмай ўзини рақибга отди, лекин Автобола унинг зарбасидан ҳатто чайқалиб ҳам қўймади. Бундан жаҳли чиққан Қораялоқ рақибининг тўпиғидан тиззасигача астойдил ғажиб кўрди.

Қоқилган қозикдек ҳамон қимир этмай турган Автобола кўппакнинг хуружини ҳайрон бўлиб кузатар, «бу нима қияпти ўзи», дегандек, Холдорга савол назари билан қараб-қараб қўярди.

Қаттиқ терили нотаниш мавжудотнинг қуйи қисми билан бўлган жангда иши ўнгидан келмаган Қораялоқ ниҳоят ҳужум услубини ўзгартиришга қарор қилди: ўзини чекинаётгандек кўрсатиб биров орқага тисарилди-да, кутилмаганда бор баста билан рақибининг бўғзига сапчиди. Кўппакни ҳаводаёқ илиб олган Автобола қўғирчокни томоша қилаётгандек, унинг уёқ-буёғини ағдариб кўрди, бир қўли билан оғзини кериб, тиш, тил ва танглайларини қизиқиб кўздан кечирди, охири думидан ушлаб туриб, авайлабгина четга улоқтирди. Итнинг ғингшиганича учиб

бориб, ерга муваффақиятсиз қўнганидан саросимага тушган эшак бир силтанишда жиловини эгасининг қўлидан юлқиб олди-ю, сира иккиланмай, ўзини сойга ташлади.

– Худо урди маний! – қўлларини иккала сонига тўхтовсиз шапиллатиб, айюҳаннос солди Пуфак момо. – Эшагим оқде! Хонимоним хуржунда кетду-у!

Қизча ҳам кампирга қўшилиб, баттардан чинқиришга тушди.

– Мунча додлайсиз? – кампирга дўқ урди Автобола. – Тутиб келайми эшакни? Шаллақиликни тўхтатинг!

– Ё холик! – ёқа ушлаб, Холдорга юзланди Пуфак момо. – Бунингний қўл-оёқлик печка десам, мани одамдай ҳақорат қилди, – Сўнг Автоболанинг пойига йиқилгудек бўлиб, ялина кетди. – Ўргулиб кетойин сандан, Чўян палвон, қўлингдан келса, хуржунимни тутиб кел. Мандек донога вафо қилмаган аҳмоқ хангиваччаний бошшимга ураманме?

– Бўпти. Аммо-лекин, энди бақирилмасин.

Автобола дангал бориб, сойга калла ташлади. Темир ўртоғининг шу шўнғиганича бедарак кетганидан юраги безовта тепа бошлаган Холдор кампирга ғазабнок юзланиб, қичқирди:

– Эшагингдан ўргилдим! Темиртакни чўктирдинг-ку, ялмоғиз! Каллангни узволаман ҳозир!

Агар Холдор каттароқ ёшда бўлганида, илгарилари унга темир овунчоқ бўлиб туюлган Автобола аста-секин жонажон дўстига айланиб қолганини, энди унинг мусаффо қувончи-ю, безарар инжиқликларисиз яшаш деярли мумкин эмаслигини ушбу дамда бутун онг ва вужуди билан англаб етган бўларди. Кўзларидан дафъатан тирқираб чиққан ёш унинг қўнғлидаги ана шу кечинмаларни ҳеч бир изоҳсиз баён қилаётган эди.

– Ўй, бачо, манда айб йўқ, – кенг енгларини байроқдек ҳилпиратиб, қўлларини ёйди Пуфак момо. – Ўртоғинг жинни бўлганме? Ўзи чўян бўлса, ҳа энди, чўмилишни ким қўйибде... мана шундоқ сойда. – У қўлини шоп қилиб, гувлаб оқаётган сойни кўрсатди-ю, бирдан қувонч билан қийқириб юборди. – Қара! Ҳу ана, Чўян палвонне боши кўринду. Чўкмабде ер ютгур.

Холдор шоша-пиша кўзёшини артиб, кампир кўрсатган ёққа қараган паллада, тинмай типирчилаётган Автобола асов тўлқинлар бешигида липанглаганича оқиб бораётганди.

– Қирғоққа қараб суз, Темиртак! Нима қиласан ўша эшакни?

Соҳил бўйлаб беихтиёр югура бошлаган Холдор ҳали гапини тамом қилмай туриб, ўртоғи оқиб бораётган жойда сув тўзони пайдо бўлди. Холдорнинг юраги ҳаприқиб, анграйганича тўхталиб қолган чоғда қўл-оёқларини жон-жаҳди билан ишга солган Автобола тўзон ичидан торпедадек отилиб чикди-ю, тўлқинларни бирин-кетин ёриб ўтиб, ақл бовар қилмайдиган шиддат билан олға сузиб кетди.

Бир қарашда нўноққина кўринувчи Автоболанинг ўта универсал қилиб яратилганини, жумладан танаси соф пўлатданлигига қарамай, ички қисми ғоваклиги боис қўл-оёқларнинг енгил ҳаракати билан ҳам сув сатҳида ўзини бемалол ушлаб тура олиши мумкинлигини Холдор ҳали билмасди. Сирасини айтганда, бу шоввоз робот ҳатто унинг имкониятлари билан яқиндан таниш бўлган кишиларнинг етти ухлаб тушига кирмаган мўъжизалар кўрсатишга ҳам қодир эди.

Темир ўртоғи сузиб кетган томонга бўйлаганича анграйиб турган Холдорнинг ёнига қизчани етаклаб етиб келган Пуфак момо ҳозир ваъз айтаман деб огоҳлантираётгандек, маънодор томоқ қирди.

– Ерда матасепкилдай чопду, сувда қиличбалиқдай кетду баттол, – яна жаврашга тушди у. Сўнг қаддини эгиб, Холдорга шивирлади. – Мани айтди дерсан, бу ўртоғингне шайтон билан алоқаси бор.

Холдор аста ёнга бурилиб, ҳамон пиқиллаб йиғлаётган қизчанинг паҳмоқ сочини кўполгина силади.

– Йиғлама, ўртоғим эшагингни ушлаб келади, – дея овунтирган бўлди уни. – Отинг нима?

– Чилдилағ, – ҳиқиллаб жавоб қилди қизча.

– Ғилдирак?

– Шилдироқ! – ўпкаланган қиёфада гапга аралашди Пуфак момо. – Одамзотне ғилдирак дейдиларму ҳеч жаҳонда? Биби Шилдироқ бу.

– Вих-хах-ха! Вих-хах-ха! – яна шумлиги тутиб, кула кетди Холдор. – Ким бунақа от қўйди унга? Биби Шилдироқмиш. Вих-хах-ха!

– Ўй, бачо, мазахлама мани набирамне, – одатига кўра қўлини шоп қилди кампир. – Бу отний санга ўхшаган безорилар қўйган. Ман болалар тўплансун деб чирманда уриб ашула айтаман, набирам шилдироқни чалиб тураду. Ўзиний оти Тожихон. Ана, қулоқчасини нарёғида қизил нарсасе бор.

Холдор қизчанинг бошини буриб, қулоғининг орқасида қип-қизил доғ турганини кўрди.

– Адаш эканмиз-ку, – негадир севиниб кетди Холдор ва кўйлагининг тугмасини ечиб, елкасини кўрсатди.

– Мана, мендаям хол бор. Шунга отимни Холдор кўйишган.

– Ундай бўлса, набирамне қулоғини тишла, – кўзларини бакрайтириб илжайди Пуфак момо. – Шу қиз катта бўлсун, кейин уни санга беройин.

Бу гапни эшитиб, Холдорнинг қизчадан аста чекинганини кўрган Пуфак момо чапак чалиб кула кетди.

– Куёв қочде! Куёв қочде! Қўрқоқ чиқди куёв поччамез!

Холдорни шу вақтгача ҳеч ким бунчалик беаёв масхара қилишга ботинмаганди. Унинг қовоқ-лунжи осилиб, Пуфак момони иккинчи марта сенсираганича жеркиб берди.

– Хей, Пуфак кампир! Сенга эрмак бўпманми? Каллангни узволмайин тагин.

Узоқдан эшакнинг ханграган товуши эшитилиб, эндигина бошланаётган янги нифоқнинг авж олишига чек қўйди. Елкасига хуржун ташлаб олган Автобола ниҳоят тақдирга тан бергандек, энди итоатгўйлик билан одимлаётган эшакни етаклаганича улар томон одимлаб келаётганди. Учаласи беихтиёр унинг истиқболига юришди.

– Ўргулиб кетойин сандан, Чўян палвоним, – узоқдан қулоч ёйиб, тинмай жавраб борарди Пуфак момо. – Сани сувда учиргон парракларингдин айлонайин.

Автоболанинг ёнига етиб боргач, унинг бўйнидан қучиб, ялтироқ бетидан қайта-қайта ўпа кетди.

– Ана шу эшакне калласидай тилло беришсин-чи, ман барибир уйда ўтирмайман, – гоҳ Автоболага, гоҳ Холдорга қараб, тушунтиришга тушди у. – Ман эркинман, қаёқни ўйласам, шуёққа жўнайман. Энди айтгин, эшакдин айрилсам агар, бошшимга қаро кун тушмайдиму? Эшагим бўлсин-у, хуржуним бўлмасин, оч қолмайманму ман баттол?

Бироздан кейин устига ҳўл хуржун, зилдай кампир ва унинг тўлпоқ набирасини ортиб олган қора эшак «хр-р, хр-р!», деб қўйиб, ҳозирча фақат хўжайинига маълум бўлган манзил сари қўзғалди.

– Беҳ, итвачча, беҳ! – зада еганидан буён одамларга яқинлашолмай, нарида ивирсиб юрган кўппакка товуш қилди Пуфак момо. Йўл-йўлакай ортга ўгирилиб, икки

ўртоққа қувноқ кўз қисди. – Қораялоқне юзи шувит. Энди мани кўзимга қаролмайду.

Холдор эркесвар кампирнинг ортидан анча вақт паришон термилиб турди. Азбаройи уйга қайтишга оёғи тортмаётганидан Автоболанинг, «ке, орқамга чиқ, тезроқ бормасак, Супердан балога қоламиз», деган гапини ҳам эшитмаганга олди.

– Мунча тумтаясан? – унинг бу ҳолатини навбатдаги муттаҳамликка йўйиб, пўнғиллади Автобола. – Тўппончани бергинг келмаяптими дейман? Биламан-да сен фирромчини.

Йўқ, шу топда Холдорга тўппонча ҳам, ундан ноёброқ буюмлар ҳам, ҳатто зеб-зийнатга лик тўла ўша ҳашамдор уй ҳам керак эмасди. У анави пахмоқсоч қизалоқдек, Пуфак момонинг кучоғига ўтириб олиб, қай томон бўлишидан қатъий назар, узоқ-узоқларга кетишни орзу қилаётганди.

СУПЕРСУРНИНГ СИРИ

Автобола хаёлидаги нотаниш кишининг суратини чизиб бўлиб, унга узоқ тикилиб турди, лекин бу одамни қачон, қаерда кўрганлигини аниқ эслай олмади. «Хўш, аҳволлар қалай, Автобола?» деган мулойим товуш унинг қулоқлари остида такрор ва такрор янгради.

– Нималарни чиздинг, Темиртак? – Холдор кела солиб расм дафтарни Автоболанинг қўлидан юлқиб олди. Юлқиб олди-ю, бирдан жиддийлашиб, негадир у ҳам самимий жилмайиб турган оқсоч кишининг суратидан нигоҳ узолмай қолди.

– Бу одамни кўрганга ўхшаяпман. Ким ўзи? – сўради у беихтиёр ювош тортиб.

– Билмадим, – деди Автобола. – Менам уни кўргандайман-у...

– Дадамдан балдоқ-малдоқ олгани келганлардан биттасидир-да.

Автобола темир калласини аста сараклатиб деди:

– Йўқ, мен у билан бошқа жойда кўришгандайман. Деворда серсоқол одамнинг суратиям бор эди. Бу оқсоч киши менга ҳатто гапирган. Ҳаммаси аниқ эсимда турибди.

Холдор ўсиқ киприкларини пирпиратиб суратга қайтадан разм соларкан, дилида ана шу оқсоч кимсага нисбатан меҳр уйғонгандек бўлди.

– Бир бўлса, менгаям гапирган, – деди у ўйчанлик билан. – Тағин, одамнинг тушида гаплашадиган сеҳргар бўлмасин?

– Туш? Нима у?

Шу пайт хонага лўкиллаганича Суперсур кириб келди.

– Ухлаш керак, кашқирваччалар, – ғингшиди у. Сўнг Холдорга қараб деди. – Пақирбошни уйқуга ётқизиб, ўзинг ҳам хонангга пистирма қўй.

Ташқи эшикнинг қўнғироғи жиринглаб қолди-ю, у яна изига қайтди. Бироздан кейин Кўршапалак иккаласи ўзаро ғудурлашганича заргарнинг ишхонаси томонга ўтиб кетишди.

– Ўзиям уйқум кеп қолувди, – расм дафтарни ёпиб эснади Холдор. – Қани, каравотингга чўзил-чи, Темиртак, олдин сени ухлатайин бўлмаса.

Автобола имиллаб одимлаганича бориб, дераза ёнидаги махсус мустаҳкамланган пўлат каравотига ётди. Холдор унинг устига келиб, чап кўкрак чўнтакка ўхшатиб ясалган қопқоқни бамайлихотир оча бошлади. Қопқоқни очиб, қизил тугмачани босмоқчи бўлиб турганда Автобола унинг қўлини беозоргина нари итарди.

– Сен кириб ухлайвер, тугмани ўзим ҳам босиб қўявераман, – дея аста дўриллади у. – Озгина ётай-чи, яхшироқ ўйласам, ҳалиги оқсоч кишини қаерда кўрганим балки эсимга тушар.

– Тугмачани-ку босасан, аммо-лекин қопқоқни қайтиб ёполмай қоласан-да, – Автоболанинг пешанасига дангиллатиб чертди Холдор. – Эҳтиёт бўл, тагин ичингга сичқонлар тўлволмасин.

Холдор ўз хонасига кириб кетгач (дадаси унинг Автобола билан бир хонада ухлашига негадир рухсат бермасди), Автобола юзини дераза тарафга ўгириб ёнбош ётиб олди-да, яна оқсоч киши ҳақида ўйлай бошлади. Унинг кўз ўнгида ўша манзара қайта гавдаланди: мўжазгина хона... истараси иссиқ оқсоч киши меҳрибон жилмайганича унга тикилиб турибди... Кейин у: «Хўш, аҳволлар қалай, Автобола?» дея унинг бошини силади, елкасига бир уриб қўйди... деворда эса серсоқол одамнинг сурати... Ҳа, каттакон сурат... Рангли сурат...

Буларнинг бари, чамаси, жуда қисқа вақт ичида рўй берди, шундай бўлганига унинг ишончи комил. Фақат, давомини эслолмаяпти...

У қайтадан кўз очганда, ўзини заргарнинг чорбоғидаги тамоман бошқача муҳитда кўриб, пича ҳайратлангани ҳам ёдида. Ўша оқсоч киши ким эди? Ҳозир қаерда бўлиши мумкин?

Ғийқиллаб эшик очилди-ю, Автоболанинг хаёли бўлинди. Нима ҳақдадир баҳслашганларича хонага Суперсур билан Кўршапалак кириб келди, Автобола қизил тугмачани босишга ҳам улгурмай қолди. «Оббо, уйғоқлигимни билса, яна оғзидан боди кириб, шоди чиқади», дея ўйлади у ва Суперсурнинг, «аппаратинг

халиям ишляптими, пақирвачча», деган гапини эшитиб турган бўлса-да, ухлаётгандек жим ётаверди.

– Тинчибди дурандулет, – деб қўйди Кўршапалак.

– Хўжайин қўйиб берса, ўлсам ҳам бу билан битта хонада ухлмасдим, – ғудранди Суперсур. – Баъзан алахсиб уйғониб кетаман-у, арвоҳдек яркираб ётганини кўриб, нақ бўлмаса шайтонлаб қолай дейман.

Улар стулларни ғижирлатиб ўтиришгач, «чарса-чурс» қарта ўйнашга киришдилар. Гоҳида қартани шунақаям зарб билан уришардики, стол устидаги шишалар бир-бирига тегиб, жаранглаб кетарди. Хонани тамаки тутуни ва арақнинг бадбўй иси камраб олди. Тез-тез жирракилик қилиб туришига қараганда, Кўршапалак кўпроқ ютқизаётган эди. Охири у столга кўлини шاپиллатиб уриб, хўкиздедек хириллади:

– Пулим тамом... Ўйнамайман!

Шишадан пиёлага қуйилаётган ичимликнинг «култ-култ» товуши эшитилди.

– Пулинг соб бўлса бўлгандир, лекин аккангни арағи тугамайди, – Суперсурнинг кайфи ниҳоятда ошганлиги тилининг чучуклашиб қолганидан яққол сезилиб турарди. – Ма, ич!

– Бошим омон бўлса, бунақа пуллардан ҳовучлаб топаман ҳали, – чамаси қоқланиб қолгани Кўршапалакка алам қилаётганди. – Лекин сен махов шу арзимаган чакаларни деб дўстингни алдаяпсан.

– Оғзингга қараб гапир...

– Енгингга қарта яшириб ўйнайсан, тулки. Сизмайди дейсан-да, а? Каллангни чўрт узиб олмайин тагин!

– Мишиқи Холдорнинг гапини гапирма, – дағдағали оҳангда писанда қилди Суперсур. – Ундан кўра, ичсанг-чи захрингга.

Ичимликнинг ғўлқиллаб ютилаётгани, пиёланинг столга тўқ этказиб қўйилгани эшитилди. Улар негадир бир лаҳза жимиб қолишди. Сўнг Кўршапалак: «Ҳали биз мишиқи Холдорга тенг бўлдикми», дея пўнғиллади.

– Ростини айт, Суперсур, шу бола қаердан кеп қолди ўзи? – қамокда ётган чоғида бу хонадонга келиб қўшилган Холдор билан қизикди Кўршапалак. – Уни болалар уйидан олганмиз, деган гапинг ғирт «хамак». Кўршапалак калла деб тандирди кўтариб юргани йўқ, барибир ҳаммасини билиб олади.

– Билиб олганингда, менгаям шипшитиб қўярсан. Ўшанда битта ошга қарздор бўламан.

– Менга ишонмаяпсан-а! – тўнғиздек хирқираб ўдағайлади Кўршапалак. – Ўргилдим сендақа кадрдондан. Мен аҳмоқ сени ҳурмат қилиб, даста-даста пул ютқизиб турсам-у, сен бўлсанг... Э-э-э...

– Оббо! Буни сенга нима қизиғи бор? – қартавозликдаги доимий омадсиз рақибидан айрилиб қолишни истамай, бироз юмшади Суперсур. – Хафа бўлмагин-у, буни айтолмайман.

Кўршапалакнинг тишлари ғижирлади.

– Кўркасан! – деди у. – Ҳў, кимдан кўрқяпсан? Заргарданми? Истасанг, ҳозирок кириб, ўша чўлокнинг сайроқи тилини суғурволаман. Нима, усиз куним ўтмайдими? Хоҳласам, сенгаям тупураман. Тупурайми шу жойнинг ўзида?

– Карнайингни секинроқ чал-е! – Суперсур Кўршапалакни жеркиб ташлагандек туюлса-да, ялинчокликка мойил товушидан пастроқ кела бошлагани яққол сезилиб турарди. – Оч мушукка ўхшаб битта сичқонни деб дўстликни ўртага қўяверма-да. Агар билишинг жуда зарур бўлса...

– Зарур! – гапни чўрт кесди Кўршапалак. – Мен дастурхон атрофида ўтирган одамлар дўстларимми, душманларимми – аниқ билволишим керак. Агар биров сендан сир яширса, билгинки, ўша хумпар овқатингга маргумуш солишни мўлжаллаяпти.

– Оббо, кўрвачча-ей! – уни эрмаклади Суперсур. – Заҳарлашга арзийдиган одаммининг сен. – Кейин жиддий тарзда давом этди. – Агар, Холдорга жа кизиқаётган бўлсанг...

Бу воқеа Кўршапалак қамоқда ётган чоғларда юз берганди. Эски ғаними бўлмиш Камол Камтарийнинг ҳар бир қадамини кузатиб, ҳар бир «муюлиш»да унга чоҳ қазишга тиришиб келаётган Бекхўжа профессорни тузукроқ жароҳатлай олмай, кўп доғда юрди.

Ҳа, Бекхўжа Камолни кечиролмади. Агар унинг таклифини рад этган киши еттиёт бегона бўлсайди, заргар бундан унчалик ўпкаланиб ўтирмасди, «ваҳоланки туғма гўсхўр экансан, текин луқмани силлиққина ютадиган донолар топилиб қолар», деб қўяверарди. Камол эса, бегона эмас, собиқ синфдоши. Заргар унинг ёрдам беришига қаттиқ ишонган эди. Афсуски, ишонган ошнаси унинг сазасини ўлдирди, ҳамиятига тегадиган гап айтди, эрмаклади.

Бир куни заргар Камол Камтарийнинг ниҳоят фарзанд кўрганини эшитиб қолди-ю, дилида қониқишга ўхшаш ғалати бир ҳис пайдо бўлди. Гўёки, номард дўстдан олинажак қасос билан ана шу гўдак ўртасида қандайдир боғлиқлик бордек эди.

Таажжуб! Қандай боғлиқлик бўлиши мумкин?

Бекхўжа миясида ногаҳон чакнаб ўтган бу ажабтовур ўйлардан ўша куни парвосизгина жилмайиб қўйганди. Аммо, орадан бир ҳафта ўтгач, беихтиёр яна шу мавзуга қайтди, бунга телевизорда ҳиндларнинг «Дайди» деган киноси кўрсатилиши сабаб бўлди. Кино қаҳрамонларидан бири – ўта машҳур талончи уни қамокқа тиккан судянинг ўғлини болалигидаёқ ўзига оғдириб олади. Тескари тарбия кўрган бола ҳалол ва виждонли отанинг акси бўлиб улғаяди.

«Манавини ўч олишнинг олий намунаси дейдилар! – гўё гап мачитдаги обдастани ўмариш устида кетаётгандек, пинак бузмасдан ғудранди заргар. – Ўзимиздан ишбилгичроқ зотлардан тинимсиз тажриба ўрганиб боришимиз керакка ўхшайди».

Бекхўжа эртаси куниёқ Суперсурни ўз хонасига чақирди.

– Бу чўтал дастлабки харажатларга, – деди у хизматчисига бир даста пул тутқазаркан. – Профессорнинг арзандасини тириклайин олиб келсанг, пулни кўрпа қилиб ўранадиган бўласан.

Анча вақтгача бу юмушни уддалашнинг имкони бўлмади. Фақат наврўзда Хўжамозорга сайлга чиқилган кундагина иш ўнгидан келди. Қаттиқ жала қуйиб, Суперсурга табиатнинг ўзи кўмак берди-ю, жинойт содир бўлганини ҳеч ким пайқамай қолди.

Қалтис вазифанинг ҳаддан зиёд беқилтириқ уддалангани заргарни ниҳоятда хурсанд қилди.

– Бу гўдакни қуруқ сафсаталар қуллигидан қутқариб олдик, – деганди у ўшанда. – Энди ҳамма пулдор одамлардек тили ўтқир, қўли узун бўлиб улғаяди.

Орадан кўп ўтмай, газетда профессор Камол Камтарийнинг хотини ва ўғли табиий офат натижасида фожиали ҳалок бўлганини билдирувчи таъзиянома босилди. Болани бутунлай кўздан яшириб юриш, ҳатто исмини ўзгартишга ҳам ҳожат қолмаганди...

– Бундан чикдики, профессор анави дурандулетни хуморбостига ясаган экан-да? – хиринглади Кўршапалак.

– Мана энди бунисиниям ўмардик, – яна пиёлаларга ичимлик қуйилаётгани эшитилди. – Бир вақтлар профессор билим пулдан кучли деб бизни хижолат қилувди. Пул ундан кўп нарсаларни юлиб олди. Билим иш бермаяпти.

– Бундоқ ўйлаб қаралса, бу шўрликлардаям айб йўқ, – зиёлиларга ҳамдардлик билдирди Кўршапалак. – Уларни институтлар бузаяпти. Муттаҳам фалсафачилар бахт бойликда эмас, ҳалол меҳнатда, деб ғўр ўспиринларни лақиллатишади.

Яна анча гаплашиб ўтиришгач, Кўршапалак, «соат ҳам бешдан ошибди, озгина ағанаб олайлик», дея боғ тарафдаги хужрачага чиқиб кетди. У чорбоғда қолган

кунлари ўша жойда тунади. Суперсур айикдек гурсиллаб ўз каравотига ётди, сал вақт ўтиб, хонанинг шипини титратадиган даражада хуррак ота бошлади.

«Мана, ким экан оқсоч одам, – томирларида электр зарядлари жўшиб ўйлади Автобола. – Холдорниям, мениям дадам ўша киши экан-да!»

Унда ўрнидан ирғиб туриб, Суперсурни шу ердаёқ бўғизлаб ташлаш, кейин бирйўла Кўршапалак ва заргар билан ҳам ҳисоб-китобни тўғрилаб, Холдорни уларнинг панжасидан қутқариш, ўз отасига қайтариш истаги туғилди. Кейин бирданига фикридан қайтиб, ўзини босди.

«Холдор балки заргарни жуда яхши кўрар, – ўйлади у. – Балки унга бошқа ота керак эмасдир. Яхшиси, аввал ўртоғим билан гаплашиб кўрай...»

Автоболанинг ўта сермулоҳазалилиги пайти келиб унинг фожиасига сабаб бўлиши мумкинлигини профессор олдиндан кўра билганида, позитрон мияни бунчалар мураккаб қилиб яратмаган бўлармиди.

Хаёлга берилган Автобола тонг ёриша бошлаганини сезмай қолди. Калла қисмида нимадир тинимсиз ғувиллаб турганини ҳам энди пайқади. У Суперсурнинг ўликдек қотиб ухлаётганига ишонч ҳосил қилгач, қўлини секингина кўкрагига олиб келиб, кизил тугмачани босди. Аммо мириқиб ухлаш насиб этмади, тугмача босилгандан кейин орадан бир соат вақт ўтмаёқ шўрликни яна уйғотишди. Унинг мияси ҳануз ғувиллаб турарди.

ОХИРГИ ТОПШИРИҚ

Шаҳарда қадимий олтин буюмлар кўрғазмаси очилиши ҳақидаги хабарни Бекхўжа заргар бундан бир ҳафта олдин газетда ўқиганди. Кўршапалакнинг кеча чорбоққа келишига сабаб ниҳоят ўша кўрғазманинг очилганини хўжайинга билдириб қўйиш эди. Унинг гаплари рост бўлса, бу кўрғазмани Худоёрхоннинг хазинаси дейиш мумкин эди. Айниқса, Оқсарой атрофини қазииш чоғида топилган машҳур олтин дубулғанинг ўзи бутун бир олам!

Тунги ичкиликбозликдан афти тундлашиб, қовоқлари шишиб кетган Кўршапалак эрталаб маслаҳатни пишитиб олишга келганида ҳам заргарнинг фикр-ёди Темурнинг олтин дубулғасида эди.

Сухбат қисқа бўлди. Бекхўжа аллақачон бир қарорга келиб қўйганди – режани шу бугун тундаёқ амалга оширган маъқул!

– Умуман, кўрғазма ўн кундан кейин ёпилади, – шошилишнинг нима ҳожати бор, деган маънода изоҳлаб ўтди Кўршапалак.

Бекхўжа заргар эса ўзининг олғирлик фазилатига бу сафар ҳам содиқ қолди:

– Кўргазма яна ўн кун ишлайди, деб анқайиб юрганлар, майли, доғда қолишаверсин, – куюқ киприкларини катта очиб, Кўршапалакка тазйқона тикилди у. – Тирикчиликнинг олий қонуни бор: ғафлатда қолдирмасанг, ғафлатда қоласан! Нима, шаҳарда биздан бўлак камхаржлар йўқми?

– Бўпти-да, бугун бўлса бугун-да, – қўлга киражак ўлжадан дарак бераётгандек, қичиша бошлаган кафтини қашиб туриб бош ирғади Кўршапалак. – Бор гап шуми, хўжайин?

Заргар стол бурчагидаги йўқлагични ўзига яқинроқ сурди:

– Ҳозир Автоболани чақираман. Асосий гапни гаплашиб олганимиздан кейин, миясини ўзинг алоҳида пишитасан.

У йўқлагич карнайчаси остида қаторлашиб турган тугмачалардан бирини босиб, гапиришга эндигина шайланганда, Автоболанинг ким биландир сўзлашаётганини эшитиб, жимгина қулоқ солди.

« – ...мастликда Кўршапалакка ҳамма гапни айтиб берди, – куюниб уқтирарди Автобола. – Мени ухляпти деб ўйлади. Улар аянгни ўлдиришди. Сен билан мени дадамиздан тортиб олишди. Энди бияпман, булар ёмон одамлар».

Кейин карнайчадан Холдорнинг қичқириғи эшитилди:

« – Ёлғон! Сен ёлғончисан, Темиртак! Билиб қўй, агар гапинг рост чиқмаса, каллангни узволаман!»

Энди Автобола ўшқириб берди:

« – Суперсурни бўғизлаб туриб, ҳаммасини бошқатдан гапиртирсам, ишонасанми? Чақириб келиб, сайратайми ҳозир?»

Ранги бирдан бўзариб кетган заргар тугмачадан қўлини олиб, еб қўйгудек важоҳатда Кўршапалакка чақчайди.

– Тўнғизлар! Ишни расво қипсанлар-ку!

Кўршапалак норғул гавдасига ярашмаган алфозда бўйин қисди.

– Ҳм... биз... – деди у ғўлдираб, – қаёқдан билибмиз? Оббо дурандулет-ей, мотори ўчмаган экан-да!

– Автоболани тезда буёққа чақир, – бир дақиқа мулоҳазаланиб тургач, ўзича шошилиш режа тузиб олиб, буюрди заргар. – Мен уни пича чалғитишга ҳаракат қиламан. Сен Холдорни ертўлага тиккин-у, Суперсурни бошлаб кел.

Кўршапалак ҳаллослаганича хонадан чиқиб кетди. Заргар телефоннинг симини пастдан узиб қўйиб, эшитқини қулоғига тутди. Автобола эшикдан ўқрайиб кириб келиши билан у худди суҳбатни давом эттираётгандек, бамайлихотир жаврашга тушди.

– Тушундим. Демак, хотинингизгаям, қизингизгаям бир жуфтдан қашқарбалдоқ. Жуда соз, азизгинам.

Заргар гап орасида кўзи билан имо қилиб, креслога ўтиришни таклиф этган бўлса-да, Автобола муштларини тугканича қаққайиб тураверди.

– Мумкин бўлса, хотинингиз билан қизингизнинг ёшини айтсангиз, – ёлғондакам суҳбатини давом эттирди заргар. – Ҳа, албатта, бу жудаям муҳим. Биз ҳар қандай безакни мижознинг ёшига қараб ясаймиз. Иложи бўлса, ўзлари бир келиб кетишсин...

Кўршапалак билан Суперсур хонага кириб келгач, Бекхўжа гапни қоқ белида тўхтатиб, эшитқини хайр-маъзурсиз жойига қўйди-да, безрайганича Автоболага юзланди.

– Холдор билан ўртангда ҳозиргина бўлиб ўтган суҳбатдан хабардорман, Автобола, – темир болакай ҳали-ҳозир бошлаб қолиши мумкин бўлган хуружнинг даҳшатли оқибатидан ортиқча чўчимай, бемалол гапирди у. – Биламан, душманларинг айна керак пайтда олдингда тўпланиб турганидан суюнъяпсан. Лекин, кўлингга эрк беришдан илгари сўзларимга тоқат билан қулоқ сол. Сен бу ерга келиб, телефондаги суҳбат тугашини кутиб турганинда, Кўршапалак Холдорни яшириб қўйишга улгурди. Энди уни биздан бошқа ҳеч ким тополмайди. Аммо, сен топиб беришимизни илтимос қилсанг, эски улфатчилик ҳурмати гапингни ерда қолдирмаймиз.

– Ҳозир учаланганиям деворга чаплаб ташлайман! – ғижинди Автобола.

Кўршапалак ранги оқариб, беихтиёр бир қадам орқага тисарилди. Суперсур оёғига қалтироқ кирганини сездирмаслик учун бир қўли билан стул суянчиғига таянди. Заргар эса Автоболани бармоғида ўдағайлаб, шоша-пиша эслатди:

– Шуни билиб қўйки, болакай, деворга чаплаб қўйилган одам сенга ёрдам беролмай қолади. Бу дегани – қамаб қўйилган ошнанг очликдан ўлиб кетади!..

Ҳамлага шайланган қоплондек турган Автобола бу гапдан кейин сал бўшашгандек туюлса-да, ҳануз тажовузкорликдан қайтмай, заргарга яқинроқ борди.

– Қачон қўйворасан Холдорни?

Бекхўжа заргар хийла енгил тортиб, креслога ястаниброқ ўтирди.

– Арзимаган бир хизмат бор, – деди у. – Шуниям бажарсанг, Холдорни ўша заҳоти кўлингга топширамиз.

– Кейин, менга деса, иккаланг Истамбулга кетмайсанми! – гап қистирди Суперсур.

– Сен акилламай тур! – унга ўгирилиб ўшқирди Автобола. Сўнг яна заргарга юзланди. – Майли, Холдор учун нима десанг қиламан. Лекин, билиб қўй, хўжайин, энди алдоқчилик кетмайди. Алдасанг, ичингдаги ускуналарни пачоқлаб ташлайман.

Қанчалар зеҳнли бўлмасин, Автобола ўз номи билан барибир бола эди. Калла қисмидаги микроконденсаторлар баттардан қизиб, фикрлаш қобилияти бирмунча сусайиб қолган мазкур вазиятда у қаршисидаги муттаҳамларнинг иккита тирик гувоҳни осонгина қўйиб юбориши мантиққа зидлиги тўғрисида ўйлаб ўтирмади. Мабодо, буни тушуниб етган тақдирда ҳам, ҳозирча уларнинг шартига кўнишдан бошқа иложи йўқ эди.

– Нима қилишим керак? – бироз итоаткорона, аммо ғазабнок овозда гапирди Автобола.

Энди кўнгли батамом жойига тушган заргар Кўршапалак билан маънодор кўз уриштириб олиб, одатдагидек кескин ва дона-дона қилиб деди:

– Топшириқни Кўршапалакдан оласан. Ишларингизга аралашиб ўтирмайман, бошқа хонага чиқа қолинглар.

Улар чиқиб кетишгач, заргар Суперсурга ўчкор кўз қадади:

– Охири тилингдан кетибсан-да, кал?

Суперсур ўшшайганича лаб жимирди.

– Агар Ер тинчгина айланиб турса, эртами-индин бу ҳақда бафуржа гаплашиб оламиз. – Бекхўжанинг юзида акс этиб турган гинахонлик аломати бирдан ғойиб бўлди. – Ҳозир олдимизда жуда долзарб иш турибди – Автобола қайтиб келиши биланок уни темирлар худосига топширвориш керак бўлади. Холдорни бўлса, Автобола мия айниш касаллигидан

бандалик қилди, деб ишонтиришга уриниб кўрасан.

ҚУДУҚДАГИ ҚОРОВУЛ

Соат тунги тўрт...

Бундан бир неча соат илгари чўкаётган кемадаги ғала-ғовурни эслатувчи шаҳар энди навбатдаги сеанс тугаган улкан кинотеатрдай бўм-бўш бўлиб қолганди. Йўл

ёқасидаги бўйчан симёғочларга ўрнатилган сутранг чирокларни ҳам мудроқ босаётганга ўхшар, тротуар четидаги боғкурсилар эса чинорлар остига узала тушганича қотиб ухлаётгандек кўринар эди.

Елкасига ов милтиғини осиб олган қоровул уйқуни қочириш учун қадимий олтин буюмлар кўргазмаси биноси олдида тинмай уёқдан-буёққа юриб турарди. Четдан қараганда парвосиздек туюлса-да, кўз қирида теваракни зийрак кузатар, бирон-бир шарпани эътибордан четда қолдирмаслик учун чор атрофга диққат билан қулоқ соларди.

«Келадиган бўлса, тезроқ келгани яхшийди, – дея диққати ошиб ўйларди, кўргазма очилиши биланоқ қоровул ролини ўйнай бошлаган милиция сержанти. – У келгунча на менда ҳаловат бўлади, на тезкор гуруҳ аъзоларида. Ишқилиб, талончилар кўргазма ёпиладиган кунни мўлжаллаётган бўлишмасин, яна тўққиз кечани мана шундай дилдираб ўтказишга тўғри келади. Борди-ю, робот умуман келмаса-чи? Шундай бўлиши ҳам мумкин-ку? Ҳа-а, унда...»

Қоровул бир сесканиб тушди. Кўргазма биноси яқинидаги қўшчинор айриси орасида аллақандай калла ваҳимали ярқираб турарди. Бу – Автоболанинг никелланган пўлат юзи эди албатта.

Майор Аҳмедов: «Автоболани кўрганда ваҳимага тушма, у ўзидан ожизларни ортиқча хафа қилмайдиган мардлардан чиқиб қолди», деб тайинлаганига қарамай, қоровулнинг юраги орқага тортиб кетди. Йўқ, хавfli жинойтчилар билан бўлган олишувларда ҳам заррача титрамаган сержантни кўрқоқ деб бўлмасди. Мислсиз ҳаяжон уни шу куйга солиб қўйди – у ҳаётида биринчи марта темир талончи билан юзма-юз келиши эди.

Сержант бир лаҳзалик ҳаяжонни енгиб, дарҳол ўзини босиб олди, яна вазифасини лоқайдгина бажараётган тўпори қоровул қиёфасига кирди. Ҳеч нарса сезмаётгандек ортга бурилиб, бинонинг нариги бурчаги сари имиллаб кета бошлади.

Орқадан тез яқинлашиб келаётган қадам товуши эшитилди. Қоровул кескин ўгирилган пайтда бўйнига хўроз гулли кўк халта осиб олган Автобола ундан бор-йўғи икки одим нарида турарди. «Мана, қанақа экан темир қароқчи», дея ҳайрат билан унга тикилиб қолди қоровул.

– Дамингни чиқарма! – бармоғини лабига босиб, севимли гапини такрорлади Автобола. – Милтиқни яхшиликча берасанми?

Қоровул саросимага тушгандек пича иккиланиб турди, кейин қуролини елкасидан олиб, секингина унга узатди. Автобола милтиқни гугурт чўпини синдиргандек қоқ ўртасидан бўлди-да, тротуар четидаги ариққа ташлаб юбориб, соқчининг орқа ёқасидан тутамлади. Майор сержантга кўпдан-кўп далдалар берганига, Автобола

хам «калтирама, кучсизларни ўлдириш мардликка кирмайди», дея унга ҳаёт ваъда қилаётганига қарамай, бу манзара барибир кўрқинчли эди. Унинг қаршисидаги талончига на самбо усули, на ўқ бакор келар, агар у истаса, одамниям ариқда ётган анави милтиқдек осонгина «синдириб» қўя оларди.

Ташқарида бўлаётган ишларни кўргазма биноси қаршисидаги уйнинг деразасидан кузатиб турган майор Аҳмедов қоровул ролини бажараётган сержант учун бу дақиқалар нақадар оғир кечаётганини юрак-юракдан ҳис қилаётганди.

Автобола қоровулни шахдам етаклаб келиб, йўл бўйидаги оқавасув қудуғининг қопқоғини очди. Қоровул буйруққа бўйсуниб кудукқа тушгач, қопқоқни беркитди, тротуарда қаторлашиб турган газсув автоматларидан бирини хотиржам кўтариб келиб, қопқоқ устига бостириб қўйди.

– Нақадар пухта ишляпти азамат! – ёнида турган лейтенантга қараб аста шивирлади майор. – Ҳақиқий мўъжиза!

Автобола атрофга бир аланглаб, кўргазма биноси тарафга юрди. Йўл-йўлакай халтасидан қандайдир сарғиш матони олиб, қўлтиғига қистирди. Пиллапоядан кўтарилгач, эшикнинг кулфини бемалол олиб ташлаб, бирдан ишга тушган сигнализация чинқирғиғига парво ҳам қилмай, шипиллаганича ичкарига кириб кетди.

Талончи ишни кутилганидан бирмунча тез уддалади – орадан икки минут ҳам ўтмай, сарғиш қопчиқни орқалаганича яна ташқарида пайдо бўлди. Тротуар уни қониктирмади шекилли, катта йўлнинг ўртасига чиқиб келди-да, оёқлари остидан учқун сачратиб югуришга киришди. Унинг тезлиги секунд сайин ортиб бориб, асфалтдан тобора тезоб чалинаётган ноғоранинг оҳангига ўхшаш товуш тарала бошлади.

Бироздан сўнг шаҳар жинойт қидирув бўлими ходимлари ва уларга кўмаклашувчи қўшимча гуруҳ микромаёкнинг сигналига эргашганича Автоболанинг изига тушди.

Автобола жанубий йўналишда ҳаракат қилиб, шаҳардан жадал узоклашиб бораётганди. Лекин, бир неча минут ўтгач, унинг тезлиги кескин сусайиб кетди. Охири бутунлай ҳаракатдан тўхтади.

– Ҳозир у ўн иккинчи квадратда турибди, – машинага ўрнатилган махсус асбобларга тикилиб, аниқ ахборот берди лейтенант. – Бу ерда қўл бор холос, ўртоқ майор.

– Нега тўхтаб қолдйкин? – ўйчанлик билан қош чимирди майор. – Маълум вақтда уни ухлатиш лозимлиги ҳисобга олинмаса, Автобола умуман чарчамайди.

– Ўлжани кўлга чўктираётган бўлмасин тагин? – ўз тахминини айтди лейтенант. – Балки бошлиғи шундай топшириқ бергандир.

Майор ярк этиб лейтенантга қаради.

– Эҳтимолдан холи эмас, – деди ташвишли қиёфада. – Унда, ишим... ишимиз анча чигаллашади. Микромаёқ ҳам кўлда қолиб кетади.

Микромаёқдан узлуксиз узатилаётган сигнал Автоболанинг қайтадан ҳаракатга келганлигини билдирди. Гуруҳ уни таъқиб қилишда давом этди. Темир талончининг юриши энди анча суст эди. Ўн тўртинчи квадратга етганда яна тўхтади.

– Бу квадратда Бекхўжа заргар турадиган чорбоғдан бошқа бино йўқ, – ахборот берди лейтенант.

Бекхўжа заргарнинг номини эшитиб, майор бирдан ҳушёр тортди, остки лабини тишлаб, бир зум нималарнидир мулоҳаза қилиб тургач, кескин оҳангда буюрди:

– Чорбоғдан ҳеч зоғ ташқарига чиқиб кетмаслиги керак. Тез, аниқ, шовқин-суронсиз ишлаймиз, йигитлар.

ЁҒОЧ ҲАЙКАЛНИНГ БОШИ

Дақиқа сайин калла қисмидаги ғувиллоқ кучайиб бораётганига қарамай, Автобола топшириқни одатдагидек беҳато бажарди. Кўргазмани қоқлаб чиққач, аввалига асфалтда жуда енгил югуриб борди, кейин кутилмаганда дармонсизланаётганини ҳис қилди, тезлиги ўз-ўзидан камайиб кетди.

«Менга нима бўляпти ўзи? – таажжубланиб ўйлади Автобола. – Нега тез юролмаяпман?»

Автобола ўзини ҳар куни уйкуга ётқизишларига шунчаки бир ҳаловат сифатида кўникиб қолганди. Ухлатиб турилмаса, узоғи билан ўттиз беш соатдан кейин бутунлай ишдан чиқиши мумкинлигини мутлақо билмасди. Агар билганида, бедорлиги аллақачон қирқ соатдан ошиб кетгани ҳозир уни жиддий ташвишга солган бўларди.

Бора-бора, у атрофдаги шарпаларни яхши эшитмай қолди, кўз олди хира тортгандек бўлди. Энди унинг кўкрак қисмида ҳам нимадир зириллай бошлаганди. Кўл бўйига етганда юришга мадори қолмай, тиззалаганича майсалар устига ўтирди. У ҳатто сейфни орқалаб келган куни ҳам устида юк борлигини деярли сезмаганди, бу гал эса елкасидаги енгилгина қопчиқ жуссасини тобора эзиб тушяпти, бармоқларини толиқтиряпти.

Автоболанинг кўкрак қисмидаги зириллоқ кучайиб, боши баттардан ғувиллади, кўз олди жимиралиб кетди. У қопчикни ерга ташлаб, бошини кафтлари орасига олганича майса устига чалқанча ётиб олган чоғда, кўз ўнгида яна оқсоч олимнинг қиёфаси намоён бўлди.

« – Буёққа кел, тезроқ келсанг-чи, – дерди у Автоболани меҳрибонлик билан хузурига чорлаб. – Сени ўзим дарров тузатиб қўяман. Мен билан бўлсанг, бошинг оғримайди, кўкрагинг ҳам жизилламайди, сенга доим кўз-кулоқ бўлиб тураман. Ахир сен... фарзандимсан... худди Холдорга ўхшаб...»

– Холдор! – Автоболага бирдан қувват киргандек бўлди. – Тезроқ бормасам, уни ўлдиришади! Ўлдиришади аблахлар!

У ўрнидан сапчиб туриб, қопчикни орқалади. Оёқлари ўз-ўзидан чалишиб кетаётгандек туюлса-да, иложи бориша шахдам одимлаб, чорбоғ тарафга йўл олди.

Бошидаги ғувиллоқ энди азобли санчикка айланди. Кўкрак қисмидаги микросхемадан эса ўша санчикка монанд равишда «чирс-чирс» этган товуш кела бошлади. Яна бир неча минутдан сўнг ўз ҳаётида қандайдир даҳшатли нарсга содир бўлиши муқаррарлигини шу топда аниқ ҳис қилаётганига қарамай, Автобола тобора илдамроқ одимлашга тиришаётганди. Холдорни қутқариш зарур эди.

* * *

Суперсур Автоболани ташқи эшик ёнида кутиб оларкан, тиржайишга урингандек кўринса-да, совуқ нигоҳида қабиҳона бир ният яллиғланиб турарди. Бекхўжанинг хонасига кириб бораётганида Автоболанинг боши қаттиқ санчиб, гандираклаб кетди. Бу санчиқ тинимсиз давом этаётганига парво қилмай, заргарга якин бориб, ўлжани столга ағдарди. Тилла безакларнинг бир қисми столдан тошиб, полга сочилди, қопчиқ тубидаги олтин дубулға эса даранглаганича юмалаб, заргарнинг қучоғига тушди.

– Холдор қани? – гап гўё заргарнинг чўнтагидаги буюм ҳақида бораётгандек, унга кафтини чўзиб сўради Автобола.

Кўлидаги дубулғани авайлаб сийпалай бошлаган заргар хотиржам жавоб қилди:

– Дарвоқе, ваъда бергандим. Биламан, дўстликнинг бузилиши у ёки бу томоннинг бебурдлигидан бошланади. Ваҳоланки, дўстлигимизча қолмоқчи эканмиз...

– Гапни чўзма! – ўдағайловчи товушда жеркиб берди Автобола. – Холдорни ҳозироқ кўрсат. Вақтим зиқ, тушуняпсанми?

– Бунча шошасан? Ошнанг маза қилиб ухлаб ётибди, – дея гап кистирди боядан бўён соғ кўзини тилла буюмлардан узолмай турган Кўршапалак.

Эшитиш қобилияти сусайиб кетган Автобола четдан келган бу хирқироқ товушга эътибор бермай, заргарнинг кўзига қаттиқроқ тикилди.

– Бер деяпман Холдорни! Агар ҳозироқ бермасанг...

Бекхўжа олдидаги йўқлагичнинг тугмаларидан бирини босиб, уни Автобола томон сурди.

– Аввал ўгай акангга бир товуш қилиб кўр-чи. Ухлагиси келмаётган бўлса, майли, дарровда олиб чиқишади.

Автобола стол олдида доимо кўндаланг турадиган креслога ўтириб, йўқлагичнинг карнайига эгилганича бор товушда кичқирди:

– Холдор! Акажон! Уйғоқмисан? Мени эшитяпсанми? Гапимни эшитяпсанми, ака?

– Бу сенмисан, Темиртак? – карнайдан Холдорнинг шодон, лекин одатдагидан хастароқ товуши келди. – Мени ертўлага қамаб қўйишди, ошна. Қоронғида ўтирибман. Сув ичгим келяпти.

– Ҳозир олиб чиқишади сени. Хоҳласанг, бир бўчка сув ичасан. Кейин дадамизнинг олдида кетамиз. Аввал сени ертўладан...

Автобола гап билан бўлиб, Суперсурнинг хона бурчагига оёқ учида юриб борганини ҳам, ўрта аср камончиси қиёфасидаги ёғоч ҳайкалнинг калласини чапга бураганини ҳам сезмай қолди. Ҳайкалнинг боши буралиши билан кресло олд томонга мункиб, Автобола ундан сирғалган асно чуқур ўрага тушиб кетди.

Данғиллаганича ўранинг тубига келиб урилган Автобола ҳали эс-ҳушини йиғиб улгурмай, тепадаги қопқоқ ёпилиб, зимистонда ивирсиб қолди.

– Аблахлар! Яхшиликча тортволинглар мени! – қўлларини юқорига кўтариб, қопқоқ сари жон-жаҳди билан сакрай бошлади у. – Барибир бу ердан чиқволаман. Чиксам, ҳаммангга ёмон бўлади. Тортволинглар деяпман яхшиликча!

Бу маҳал унинг бошидаги санчиқ чидаб бўлмайдиган даражада зўрайиб, кўкрак қисмидаги чарсиллоқ овоз янада кучайди. Сакрашдан тўхтаб, бошини чангаллаганича бемажол туриб қолди. Сўнг аста-секин чўка бориб, охири ғужанак бўлиб ётиб олди.

«Бу одамлар қанақа махлук ўзи? – қаттиқ азобдан титраб, алам билан ўйлади у. – Уларга нима ёмонлик қилдим? Нега мени бунчалик қийнашяпти?»

Унинг кўз ўнгидан Бекхўжа заргарнинг тажовузкор нигоҳи, Кўршапалакнинг қабихлик акс этиб турувчи тунд башараси, Суперсурнинг совуқ тиржайиши кино

тасмасидек шариллаб ўтди. Кейин оқ сочли киши дилкашлик билан унинг олдида келиб, елкасидан ачомлаётгандек бўлди. Ертўлада қолиб кетган Холдор: «Сув ичгим келяпти, ошнажон!» деб қичқиргандек туюлган дамда Автобола сапчиб ўрнидан турди. Шу сапчишда ўранинг тош деворига шиддат билан урилиб, бир дақиқа ҳайкалдек қотиб қолди, сўнг шалвираганича ерга йиқилди, бошқа қимирламади.

Унинг очик қолган мунчоқ кўзларида мислсиз азоб, борлиққа нисбатан ҳадик излари яққол акс этиб турар ва бу кўзлар: «Эркимни ҳимоя қилолмас экансан, нега мени яратдинг?» деган саволни тинимсиз такрорлаётганга ўхшарди.

Ҳа, яратишда унга бахт ваъда қилишди, яралгандан сўнг аёвсиз алдашди, алдовга қарши бош кўтаргани учун ўлдиришди. У одамлар билан яшаб кўрди, лекин одамларга тушунолмади.

«АВТОБОЛА ҚАНИ?»

Суперсур ёғоч ҳайкалнинг калласини тўғрилаб қўйиши билан ўра устидаги қопқоққа маҳкамланган кресло аввалги ҳолатига қайтди. Автоболанинг бирдан жимиб қолгани Холдорни шубҳага солди, йўқлагичдан унинг ҳаяжонли товуши таралди: «Темиртак! Қаердасан, ошнажон? Нимага индамаяпсан?..»

Кўршапалак қийшиқ бурнини йўқлагичга теккизгудек бўлиб хирқиради:

– Ташвиш тортмасинлар. Холаваччасини кўргани кетди ўша дурандулет. Ве-ха-ха...

– Уни нима қилдинг, эгрибурун? – товуши қалтираб қичқирди Холдор. – Темиртакка тегма! Қараб тургин, каллангни узволаман ҳали!

Кўршапалак йўқлагични ўчириб, ғудирлади:

– Олимваччаниям ахлоқи бузилиб бўпти-ку. Бетамизгина безори чиқарди бу уйинг куйгурдан.

Автоболани ҳибсга олиб, ниҳоят кўнгли таскин топган Бекхўжа энди Темурнинг олтин дубулғасини ўйинчоқпараст боладек завқ-шавқ билан томоша қилиб ўтирарди.

– Бир пайтлар деярли бутун Европани шахсий томорқасига айлантирган турк султони елдишим Боязид ҳам мана шу дубулғанинг эгаси олдида бош эгкан, – жаҳонгирлик шу дамдан эътиборан унинг қўлига ўтгандек фахрланиб сўзлади Бекхўжа.

Ўранинг ниқобланган қопқоғи қанчалар зич ёпилган бўлмасин, пастдан Автоболанинг нимадир деб қичқираётгани элас-элас қулоққа чалинди. Бироздан

сўнг унинг қаттиқ данғиллаб ўра деворига урилгани эшитилди. Шундай қаттиқ урилдики, хона шипидаги қандил чайқалиб, дераза ойналари зирқираб кетди.

– Камол Камтарий жаннатга киргур мухбирчани лақиллатмаган бўлса, Автобола тез орада оламдан ўтиши керак, – бу сафар садаф қадалган тилла зебигардонни кўздан кечираётиб, Суперсурга қиялаб бокди заргар. – Ҳай, мендан нима кетди, унинг олтин юрагини Кўршапалак икковинг бўлишиб ола қолинглар.

Бу вақтда Автобола аллақачон оддий темирга айланиб қолганидан у ҳали беҳабар эди.

Тўсатдан эшик зарб билан очилди. Хонага ёш лейтенант бошлиқ тўрт нафар милиционер отилиб кирди.

– Қўлингни кўтар ҳамманг! Ҳеч ким жойидан қимирламасин! – буюрди лейтенант.

Улар қўлга тушганларни тинтишаётганда хонага майор Аҳмедовга эргашиганича Камол Камтарий кириб келди.

– Воҳ, чаён! – Бекхўжага ўқрайиб кўз қадади профессор. – Мени чақаётган сен экансан-да?

– Сени қақшатган мен эмас, пулларим! – вазиятдан ортиқча саросимага тушмай, бамайлихотир кесатди Бекхўжа. – Азамат пулларимнинг қудратига таяниб, сени қўғирчоқдек ўйнатиб келдим. Азиз нарсаларингни тортиб олдим.

– Тўғри, пул билан кўп қабихликлар қилдинг, аммо ғолиб чиқолмадинг.

Бекхўжа истехзоли жилмайиб қўйди:

– Кечирасан, азизгинам. Мен шахсан сендан мағлуб бўлганим йўқ. Сени анави халоскорларинг ғолиб қилишди. Чунки уларга кераксан.

– Ҳа, халқимга бундан кейин ҳам керак бўламан.

– Халқимга? Сизларга керакманми, йўқми деб сўраб кўрганмисан халқингдан? Балки уларга сен яратаётган мўъжизалардан ноёброқ нарса зарурдир?

– Кишиларга нимаики зарур бўлса, илм-у фан эртами-кеч ҳаммасини яратиб беради.

Бекхўжанинг қийиқ кўзлари баттар қисилди:

– Йўқ! Оламда шунақа нарсалар борки, уларни лабораторияларда ясаб бўлмайди. Кўз ўнгимда қанчадан-қанча жаҳоншумул кашфиётлар қилинди, лекин бирон-бир кашфиётчи менга ота ясаб беролмади. Болалик, ўспиринлик даврларим мунғайиш,

фарзандини эркалатиб турган оталарга ичикиб термилиш билан ўтди. Сен буни тушунасанми, олим?

– Кечирасан, отангни бу юртдан мен ҳайдаганим йўқ.

– Сен ҳайдадинг нима-ю, сени худонг ҳайдади нима? Сен битта отамнимас, оллоҳимниям юрагимдан суғириб олдинг, ўрнига ўзинг сиғинаётган сохта худони тикиштирмоқчи бўлдинг. Лекин, меҳрибондан меҳрибон яратгучиси осмондалигини бир марта завқланиб эшитган одам, ҳатто унинг борлигига ишонмай қўйганидан кейин ҳам, ерда ясалган худони барибир тан ололмас экан. Охири, ўзимдан тангрича ясаб, жаннатимни шу дунёга кўчирдим. Ўзтиқод аросати менга тўғри келмади... Хуллас, кимлигимни биламан. Аммо, сен-чи? Бу оламда нима қилиб юрибсан ўзи?

Камтарий, одатдагидек, шошмасдан жавоб қилишга ҳозирланаётган чоғда, майорнинг сабри тугаб, мавзуни мақсадга бурди:

– Гапни чувалама, туллак! Автобола қани?

Бекхўжанинг профессорга тикилган кўзларидаги қаҳр ва ачиниш қоришмаси, у майорга юзланаётган дамда, бирдан ифодасини ўзгартиб, масхараомуз тус олди.

– Автоўғрини айтяптиларми? – дея безрайиб пичинг отди у. – Ҳаммомга кетувди шекилли...

Профессорнинг кўнгли қандайдир нохушликни ҳис этиб, қиёфасини безовталиқ қоплади:

– Нега тиржаясан? Қани Автоболам?

Ўзи учун энди ҳамма нарса тугаганини сезиб турган Суперсур Бекхўжадан ҳам, Кўршапалакдан ҳам тап тортмай, заҳархандалик билан шанғиллади:

– Галварс экансан, профессор! Калласи пақирдан ясалган ўша темирни бошингга урасанми? Ундан кўра, ўғлингни суриштирсанг-чи!

Камтарийнинг юраги кўкрак қафасини синдиргудек ирғишлаб, нафаси бўғзига тикилган куйи, кекса талончига донг қотиб боқди:

– Ўғлим? Қ... қанақа ўғил?

– Омбордаги ертўлада калла узишга ишкибоз бир бола ётибди, – энди қўлларингдан нима келарди дегандек, аввал Бекхўжага, сўнг Кўршапалакка бир-бир хўмрайиб олиб, гапида давом этди Суперсур. – Мен сенга айтсам, профессор, ўша боланинг оти Холдор. Ўнг елкасида ярим ойга ўхшаган холи бор.

Профессор хаяжондан қалтирай бошлаган қўлларини Суперсур тарафга чўзиб, нимадир демоқчи бўлди-ю, сўзга оғиз жуфтлаган маҳалда бирдан гандираклаб кетди. Майор чаккон сакраб келиб, унинг қўлтиғидан ушлади. Камол Камтарий аллақачон ҳушини йўқотганди.

ТИРИЛИБ ҚАЙТГАН ЎҒИЛ

Орадан бир ҳафта ўтгач, майор Аҳмедов профессор билан яна суҳбатлашиб қолди. Бу сафар улар тасодифан учрашдилар.

Ўша кунни ёмғир шивалаб турганди. Шахсий автомашинасида ишдан қайтаётган майор Фанлар Академияси ёнидан ўтиб бораётиб, бекатда турган Камол Камтарийга кўзи тушди. Машинани тўхтатиб, қия очиқ ойнадан унга товуш қилди:

– Ўртоқ профессор! Камол ака! Келаверинг, ўзим ташлаб ўтаман.

Профессор машинага ўтиргач, майор билан қирқ йиллик кадрдонлардек илиқ кўришди.

– Хизматчи машинам бугун техника кўригидан ўтаётувди, – яёв қолганлигидан хижолат тортаётгани юзидан сезилмаган бўлса-да, ҳарҳолда изоҳ бериб қўйди профессор. – Ўчакишгандек, академиядан мажлисга чақириб қолишди.

Улар анча жойгача у-бу нарсалар ҳақида сўзлашиб бордилар. Лекин, барибир, гап шу дамда иккала тараф ҳам негадир эслашни унчалар хушламаётган эски мавзуга бориб тақалди.

– Ишқилиб, Холдорбек билан аҳилмисизлар энди? – деб сўради майор.

– Унчалар эмас, – дея ҳазиломуз оҳангда жавоб қилди профессор. – Автоболани тезроқ тузатиб беришимни талаб қилиб, мендан аразлаб юрибди. Агар тузатиб бермасам, калламини узиб олармиш.

Майор қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

– Оббо шумтака-ей! Уни одам қилгунча ҳали анча терлайдиганга ўхшайсиз. Мабодо мендан... биздан ёрдам керак бўп қолса, тортинмайсиз-да.

Профессор бир муддат жимиб қолди.

– Биласизми, биродар, – бахтиёрлик учқунлари чақнаётган кўзларини майорга қадаб, оҳиста гап бошлади у. – Шу кейинги ҳафта ичида ўзим ҳам ёш болага ўхшаб қолдим. Худди янгитдан туғилиб, ҳаёт лаззатини эндигина тотиб кўраётгандайман.

– Тушуниб турибман, – бош ирғаб қўйди майор. – Ўлдига чиқарилган фарзандингиз қарийб олти йилдан кейин тирик қайтиб келса-ю... Бунақада одамнинг юраги ёрилиб кетишиям ҳеч гапмас.

– Ҳа! – шу топда баҳри-дили очилиб кетганини яшириб ўтирмай, кўксини тўлатиб шавқ билан ҳаво симирди профессор. – Бу шунақа бир бахтки, дунёдаги ҳамма ҳазиналарни гаровга қўйиб ҳам атайлаб сотиб ололмайсиз.

Майор маънодор йўталиб, қовоқ-лунжини осилтиришга ҳаракат қилди. Сўнг Камол Камтарийга кўз кирида қувлик билан боқиб деди:

– Ҳаддингиздан ошманг, ҳурматли профессор. Менимча, пул барибир кучли.

Профессор ярқ этиб унга ўгирилган пайтда ўзини базўр жиддий тутиб турган майор салгина пиқирлаб кулди-ю, иккаласи бири қўйиб, бири «ҳо-ҳо»лай кетишди. Улар чинакам инсоний меҳр-оқибатнинг, виждон ва инсофнинг, ғурур ва ифбатнинг, эътиқод ва тафаккурнинг устидан ҳеч қачон ҳукмрон бўла олмайдиган шўрлик пулни, ана шу шалдироқ қоғозга сиғинишгача бориб етган хокисор бандаларни яйраб-ййраб эрмак қилишаётганди.

Майор мисчакмоқни чиқирлатиб, ҳозиргина лабига қистирган сигаретни ёққач, тутунни дарча тарафга пуфлаётиб сўради:

– Ҳарқалай... Автоболани тиклаш мумкинми?

– Мумкин, – ишонч билан бош силкиди Камол Камтарий. – Унчалик қийин жойи йўқ.

Майорнинг юзи бирдан қувноқ тус олди.

– Ундай бўлса, Холдорнинг олдида бошингизни гаровга қўйиб юрасизми? Тузатиб берақолинг темир ошнасини.

Профессор суҳбатдошининг кўнгли учун салгина табассум қилган бўлди-ю, кейин қиёфаси яна тундлашди.

– Бундан нима фойда? – афсуснамо қўл силтаб қўйди. – Унинг мия қисмидаги тўқималар эриб, хотиралари тамоман куйиб битган. Таъмир қилинган робот бутунлай бошқа Автобола бўлади. Эски танага янги бош улангандек гап. Холдорга бўлса, аввалги ўша кадрдон Автобола керак.

Майор юмшоққина тормоз бериб, машинани йўл четига тўхтатди. Улар профессор яшайдиган ҳовли ёнига етиб келишганди.

– Энди пешайвонда ўтириб битта чой ичсак, – дея уни ичкарига таклиф қилди профессор.

– Бирйўла зиёфатга келарман, – жилмайиб қўл узатди майор. – Ўғлингизнинг туғилган кунини нишонлайдиган бўлсангиз, бизгаям бир йўталиб қўярсиз.

Улар қаттиқ қўл қисишиб, дўстона хайрлашишди.

* * *

...Китобхон дўстим, чамаси, бизнинг ҳам хайрлашадиган вақтимиз келганга ўхшайди. Фақат, иккаламиз икки тарафга қараб йўл олишдан олдин, бир нарса хусусида келишиб олсак дегандим. Зеро, дунёда орқадан айтиладиган таънадан ёмони йўқ.

Балки физикдирсиз, Автоболанинг ички ва ташқи тузилиши билан боғлиқ гапларимдан талайгина хато топарсиз. Аввало, шуни таъкидлаб ўтишим лозимки, кўлимга қалам олаётиб, илмий мақола ёзишни асло мақсад қилмаганман. Қолаверса, муқаддимада айтганимдек, бу воқеани машҳур кибернетик олимдан эмас, оддий бир сартарошдан эшитганман. Кекса сартарош билан ўртамиёна ёзувчидан бундан ортиқ ниманиям кутиш мумкин?

Хуллас, гап шу: мабодо, бу қисса кўнглингизга манзур бўлмаса, ҳамма айбни Тошмат сартарошга ағдаришимизга тўғри келади; борди-ю, сал-пал ёқиб қолса, майли, барча мақтовни ўз гарданимга олганим бўлсин.

1981-1985-йиллар,

Олтиариқ – Тошкент